

VÝCHOVA K OBČANSTVÍ A DEMOKRACII

Ukázky úloh a náměty pro výuku občanské výchovy

***Ivana Procházková
Eva Raabová***

Praha 2001

© Ing. Ivana Procházková, Mgr. Eva Raabová

© Ústav pro informace ve vzdělávání

ISBN 80-211-0407-4

OBSAH

1. Úvod	5
2. Testování znalostí a dovedností v rámci výchovy k občanství	7
2.1 Úlohy na zjišťování znalostí	7
2.2 Úlohy na zjišťování dovedností	10
3. Obecné hodnoty a postoj žáků k těmto oblastem výchovy k občanství	13
3.1 Demokracie	13
3.2 Občan	15
3.3 Stát	17
3.4 Rovnost příležitostí	18
3.5 Multikulturní společnost	19
4. Postoj žáků k politickému a společenskému systému v ČR, jejich vlastní angažovanost a ochota účastnit se různých aktivit	21
4.1 Vztah žáků k vlasti	21
4.2 Důvěra státním institucím a dalším subjektům	23
4.3 Důvěra v politický systém	24
4.4 Náзор na rovnost příležitostí v ČR	24
4.5 Zájem o politiku	25
4.6 Zájem o problémy školy a důvěra ve smysl účasti na jejím životě	26
4.7 Účast na činnosti mládežnických organizací	27
4.8 Zamýšlené aktivity v budoucnosti	28
5. Výuka občanské výchovy na českých školách	31
5.1 Význam a status občanské výchovy	31
5.2 Příprava učitelů na hodiny občanské výchovy	33
5.3 Výukové cíle občanské výchovy	34
5.4 Vyučovací metody, organizační formy a metody hodnocení ve výuce	36
5.5 Co je potřeba zlepšit?	39
5.6 Třídní klima v hodinách občanské výchovy	40
5.7 Obsahová náplň a výchovná role občanské výchovy	41
6. Další vzdělávání žáků a praxe	46
6.1 Vztah žáků ke vzdělání a k práci	46
6.2 Žáci a jejich budoucí zaměstnavatelé	49

1. ÚVOD

V květnu 1999 proběhl v 28 zemích celého světa mezinárodní výzkum výchovy k občanství, kterého se zúčastnilo více než 90 000 čtrnáctiletých žáků¹. Tak jako v jiných výzkumech zaměřených na srovnávání výsledků vzdělávání bylo jedním z cílů mezinárodního výzkumu výchovy k občanství změřit pomocí testu úroveň znalostí a dovedností žáků v této oblasti. Důležitější než znalosti jsou však pro výchovu k občanství spíše postoje, přesvědčení a motivace žáků. Proto byl v rámci tohoto vysoce prestižního výzkumu velký prostor věnován zjišťování, jaké jsou představy žáků o demokracii, jak hodnotí určité společenské jevy či jaký je jejich vztah a názor na určité oblasti občanského a politického života.

Přestože v minulosti již podobný mezinárodní výzkum proběhl, lze říci, že tentokrát se v mnoha ohledech jednalo o studii velmi ojedinělou. Na příklad vůbec poprvé byl v oblasti společenských věd představen standardizovaný, mezinárodně použitelný kognitivní test.² Výzkum v této oblasti byl zároveň výjimečný i hojnou účastí tzv. postkomunistických zemí. Protože v České republice jsou srovnávání a evaluace na poli výchovy žáků k občanství zcela novátorskými aktivitami, považujeme za velmi užitečné a zajímavé vám celý výzkum více přiblížit. Rádi bychom vás prostřednictvím této publikace seznámili jak s výsledky mezinárodních srovnání (viz příložený leták), tak i konkrétně s vědomostmi a dovednostmi našich žáků a zejména pak s jejich názory a postoji. V jednotlivých kapitolách se také dozvíte, v jakých oblastech výzkum odhalil rozdíly mezi žáky základních škol a víceletých gymnázií. V neposlední řadě publikace představí nástroje, pomocí nichž se znalosti, dovednosti i postoje žáků zjišťovaly.

Domníváme se, že tato publikace vám může pomoci při přípravě výuky občanské výchovy, neboť v ní můžete nalézt zajímavá témata pro diskuse s žáky, a to témata, která se v běžně používaných učebních materiálech nevyskytují. Publikace vám zároveň může pomoci se strukturováním těchto témat, resp. s jejich konkretizací. Vzhledem k tomu, jak obtížné je mnohdy jednotlivá témata uchopit, nabízíme vám profesionálně vyvinuté dotazníky, které ukazují, jak je na příklad možné se na určité problémy žáků ptát, abychom zjistili jejich postoj k těmto tématům. Výsledky mezinárodního výzkumu prezentované u jednotlivých témat vám zase mohou pomoci stanovit priority ve vašich hodinách občanské výchovy; pokud vám některé reakce českých žáků na určitou problematiku budou připadat zneklidňující, můžete se rozhodnout, že ji budete v hodinách věnovat větší pozornost.

Publikace je členěna do kapitol podle toho, co zjišťoval mezinárodní výzkum občanské výchovy. Kapitola 2 vás seznámí s výsledky žáků v testu znalostí a dovedností v občanské výchově, další kapitoly pak již přinášejí výsledky zjišťování jejich postojů a názorů, a to nejprve vzhledem k obecným oblastem výchovy k občanství a poté vůči konkrétním jevům a prostředí v České republice. Dozvíte se zde, co si žáci myslí o úloze občana ve společnosti, jaké je jejich pojetí demokracie, co si myslí o rovnoprávnosti žen a příležitostech přistěhovalců nebo do jaké míry jsou oni sami ochotni a připraveni aktivně se účastnit občanského a politického života. Dozvíte se také, co si o podobě a obsahu výchovy k občanství na našich školách myslí samotní

¹ Výzkum organizovala Mezinárodní asociace pro hodnocení výsledků vzdělávání (IEA).

² Test byl vyvinut na základě shromážděných vzdělávacích dokumentů týkajících se občanské výchovy ve všech zúčastněných zemích.

učitelé. Publikace obsahuje rovněž kapitolu o vztahu žáků k dalšímu vzdělávání a především k práci a budoucímu zaměstnání.

Realizace mezinárodního výzkumu výchovy k občanství v České republice

V České republice proběhl výzkum na 150 náhodně vybraných školách a zúčastnilo se ho více než 3 500 čtrnáctiletých žáků. Testy a dotazníky zadali podle jednotných mezinárodních pokynů pracovníci České školní inspekce. Výzkumný vzorek byl reprezentativní, výsledná zjištění lze tedy zobecnit na celou populaci čtrnáctiletých v České republice. Reprezentativní byl i ve smyslu zastoupení základních škol a víceletých gymnázií, což umožňuje výsledky vzájemně srovnávat a na základě těchto srovnání opět činit relevantní obecné závěry o rozdílech mezi těmito dvěma typy škol. Na podzim 1999 proběhl výzkum také mezi žáky posledních ročníků středních škol. Výsledky pro tuto populaci jsou zatím ve fázi zpracování.

Na závěr bychom touto cestou chtěli poděkovat všem ředitelům, kteří souhlasili s účastí jejich školy v mezinárodním výzkumu výchovy k občanství a umožnili nám testy a dotazníky žákům ve školách zadat. Zasloužili se tak rozhodující měrou o změření úrovně znalostí našich žáků, o zjištění jejich postojů a názorů a o odhalení některých problematických jevů. Výsledky tohoto seriózního a profesionálně provedeného výzkumu se tak mohou stát relevantním a cenným příspěvkem do diskuse o smyslu a obsahu výchovy k občanství v České republice.

2. TESTOVÁNÍ ZNALOSTÍ A DOVEDNOSTÍ V RÁMCI VÝCHOVY K OBČANSTVÍ

V mezinárodním výzkumu občanské výchovy byly vědomosti a dovednosti žáků zkoumány pomocí standardizovaného testu, který byl tvořen úlohami s výběrem jediné správné ze čtyř nabízených odpovědí. Tento formát úloh zaručuje velmi přesné a snadné vyhodnocování správnosti odpovědí, na druhou stranu neumožňuje žákům odpovídat vlastními slovy a tudíž neumožňuje zjišťovat jejich komplexnější vědomosti a dovednosti. Nevýhodou použití otázek vyžadujících tvorbu vlastní slovní odpovědi je však zase zvýšená náročnost při jejich následném vyhodnocování. Vzhledem k tomu, že testování znalostí nebylo jedinou ani prioritní součástí mezinárodního výzkumu výchovy k občanství a větší prostor zde byl dán spíše zjišťování občanských postojů a názorů žáků, byla zvolena metoda snadnějšího vyhodnocení kognitivního testu, který tudíž tvořily výhradně otázky s výběrem odpovědi.

Úlohy se zaměřily na tematické okruhy demokracie, národní identita a sociální soudržnost, které byly společné obsahu učiva ve všech zúčastněných zemích, a zkoumaly jednak znalosti v daném tématu, jednak dovednosti žáka tyto znalosti propojit s jinými vědomostmi, zkušenostmi a schopnostmi a použít je k vyřešení úlohy.

Úspěšnost českých žáků v úlohách mezinárodního testu byla vyšší než průměrná mezinárodní úspěšnost žáků všech zúčastněných zemí³. Z výsledků českých žáků vyplynula řada zajímavých závěrů, týkajících se rozdílů ve výkonech žáků základních škol a odpovídajících ročníků víceletých gymnázií. Zatímco úspěšnost gymnazistů byla ve všech úlohách vyšší než průměrná mezinárodní úspěšnost, žáci základních škol u více než poloviny testových úloh průměrné mezinárodní úspěšnosti nedosáhli. Žáci víceletých gymnázií dosáhli v průměru úspěšnosti o 22 % vyšší než žáci základních škol.

Jak již bylo zmíněno, mezinárodní test obsahoval jednak úlohy zkoumající znalosti žáků, jednak úlohy zjišťující jejich dovednosti. Oba typy testových úloh vám nyní přiblížíme pomocí osmi ukázek.

2.1 ÚLOHY NA ZJIŠŤOVÁNÍ ZNALOSTÍ

V této části kapitoly přinášíme ukázkou 4 z 25 testových úloh mezinárodního výzkumu zkoumajících znalosti žáků v oblasti principů fungování demokracie (ostatní úlohy nebyly uvolněny ke zveřejnění z důvodu jejich možného budoucího využití v podobných výzkumech). Správné odpovědi jsou označeny hvězdičkou.

³ Celková úspěšnost českých žáků v testu byla 67 %, průměrná mezinárodní úspěšnost 64 %. Testy bývají zpravidla koncipovány tak, aby průměrná úspěšnost žáků (procento správných odpovědí) byla zhruba 50 %; z tohoto důvodu se test pro čtrnáctileté žáky, použitý v rámci mezinárodního výzkumu občanské výchovy, jeví jako snadnější.

ÚLOHA 1:

Která z následujících situací by nejspíše způsobila, že vláda bude označena za nedemokratickou?

- A. Lidé nesmějí veřejně kritizovat vládu.*
- B. Politické strany se často vzájemně kritizují.
- C. Lidé musí platit velmi vysoké daně.
- D. Každý občan má právo na práci.

Úspěšnost:

Česká republika: 60 %

Žáci základních škol: 57 %

Žáci víceletých gymnázií: 91 %

Mezinárodní průměr: 53 %

Minimální úspěšnost: 36 % (Lotyšsko)

Maximální úspěšnost: 73 % (HongKong)

První úloha je typickou ukázkou úlohy zaměřené na znalosti. Vyžaduje od žáků, aby určili, co z uvedeného nejspíše způsobí, že vláda bude považována za nedemokratickou, tzn. aby zvolili správnou odpověď (A). Správné řešení vyžaduje spolehlivý základ vědomostí o vlastnostech demokratické vlády a navíc schopnost aplikovat tuto vědomost na opačný případ („nedemokratická vláda“). Průměrná úspěšnost českých žáků v této úloze byla 60 %. V této úloze čeští žáci víceletých gymnázií dosáhli výrazně vyšší (o více než 30 %) průměrné úspěšnosti než žáci základních škol.

ÚLOHA 2:

V demokratické společnosti existuje mnoho různých organizací, do nichž se mohou občané zapojit. Největším přínosem této skutečnosti je poskytnutí ...

- A. možnosti vytvořit skupinu, která obhájí vězněné členy.
- B. bohatých zdrojů daní pro státní pokladnu.
- C. příležitosti k vyjadřování různých názorů.*
- D. možnosti, jak stát může seznámit občany s novými zákony.

Úspěšnost:

Česká republika: 76 %

Žáci základních škol: 74 %

Žáci víceletých gymnázií: 93 %

Mezinárodní průměr: 69 %

Minimální úspěšnost: 46 % (Maďarsko)

Maximální úspěšnost: 82 % (Finsko)

Úloha 2 se zaměřuje na téma demokracie z hlediska práv a povinností občanů. Žákům jsou představeny čtyři možné argumenty zdůvodňující význam svobody sdružování a jejich úkolem je určit, že zapojování občanů do nejrůznějších organizací jim dává příležitost k vyjadřování nejrůznějších názorů, tedy zvolit správnou odpověď (C). K vyloučení nesprávných odpovědí a výběru správné odpovědi vyžaduje úloha základní znalosti a možná částečnou politickou zkušenost. Úspěšnost českých žáků v případě této úlohy byla 76 %, což ji jednoznačně řadí mezi jednodušší úlohy testu.

ÚLOHA 3:**Proč v demokratických zemích existuje více než jedna politická strana?**

- A. Aby byly v zákonodárném sboru (Parlamentu) zastoupeny odlišné názory.*
- B. Aby se zamezilo politické korupci.
- C. Aby se předešlo politickým demonstracím.
- D. Aby se posílila ekonomická soutěž.

Úspěšnost:**Česká republika: 79 %**

Žáci základních škol: 77 %

Žáci víceletých gymnázií: 91 %

Mezinárodní průměr: 75 %

Minimální úspěšnost: 54 % (Kolumbie)

Maximální úspěšnost: 88 % (Kypr)

Úloha 3 se zaměřuje na demokracii z hlediska jejích principů a institucí. Žákům jsou představeny čtyři možné funkce politického systému, v němž existuje více než jedna politická strana, a jejich úkolem je určit, že politická pluralita je zárukou zastoupení odlišných názorů na parlamentní úrovni, tedy zvolit správnou odpověď (A). Z hlediska požadavků na znalosti a určité politické zkušenosti žáka je tato úloha do značné míry podobná předchozímu příkladu. Úloha se ukázala pro žáky všech zemí jako velmi jednoduchá, průměrná úspěšnost v ČR pak byla 79 %, přičemž žáci víceletých gymnázií řešili úlohu s úspěšností pouze o 14 % vyšší než žáci základních škol.

ÚLOHA 4:**Co z následujícího nejpravděpodobněji nastane, pokud velcí vydavatelé skoupí mnoho menších novin v zemi?**

- A. Státní cenzura novinových zpráv bude pravděpodobnější.
- B. Publikované názory nebudou tak rozmanité.*
- C. Sníží se cena novin v zemi.
- D. Sníží se počet inzerátů a reklam.

Úspěšnost:**Česká republika: 51 %**

Žáci základních škol: 48 %

Žáci víceletých gymnázií: 74 %

Mezinárodní průměr: 57 %

Minimální úspěšnost: 34 % (Portugalsko)

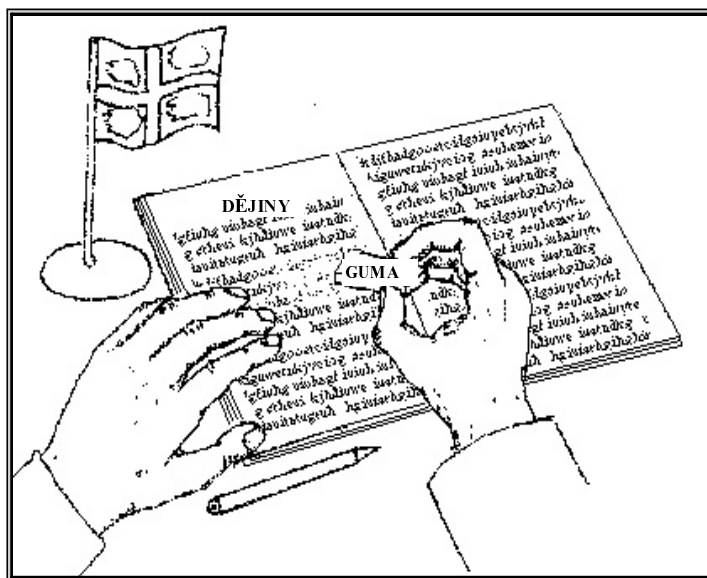
Maximální úspěšnost: 78 % (Polsko)

Poslední ukázka představuje úlohu zjišťující znalosti obvyklých demokratických postupů a procesů. Žáci mají za úkol určit, co bude důsledkem skutečnosti, že mediální trh ovládne omezené množství silných subjektů, tzn. mají vybrat správnou odpověď (B). Úloha byla pro žáky zúčastněných zemí – a pro české žáky obzvláště – poněkud obtížnější než ostatní úlohy. V ČR ji správně vyřešila pouhá polovina žáků.

2.2 ÚLOHY NA ZJIŠŤOVÁNÍ DOVEDNOSTÍ

Vedle otázek zjišťujících znalosti žáků obsahoval mezinárodní test také otázky zkoumající jejich dovednosti interpretovat různá sdělení s politickým obsahem v novinovém článku, politickém letáku či obrázku nebo schopnost rozlišit mezi názorem a faktem. V úlohách zkoumajících dovednosti si čeští žáci, stejně jako žáci v mnoha dalších zemích, vedli o něco hůře než při zodpovídání otázek zaměřených na znalosti. Pouze v 5 ze všech 28 zúčastněných zemí – v USA, Anglii, Austrálii, Švýcarsku a ve Švédsku byli žáci při řešení úloh zaměřených na dovednosti výrazně úspěšnější než v případě otázek zjišťujících znalosti. Uvádíme ukázkou 4 ze 13 použitých úloh zkoumajících dovednosti (ostatní úlohy nebyly uvolněny ke zveřejnění z důvodu jejich možného budoucího využití v podobných výzkumech). Správné odpovědi jsou označeny hvězdičkou.

ÚLOHA 5:

Co je hlavní myšlenkou či poselstvím tohoto obrázku? Učebnice dějepisu ...

- A. se občas přepisují, aby se vyhnuly zmínce o některé problematické historické události.*
- B. pro děti musejí být kratší než učebnice pro dospělé.
- C. obsahují mnoho nezajímavých informací.
- D. by měly být psány pomocí počítače a ne tužkou.

Úspěšnost:

Česká republika: 54 %

Žáci základních škol: 51 %

Žáci víceletých gymnázií: 76 %

Mezinárodní průměr: 57 %

Minimální úspěšnost: 26 % (Rumunsko)

Maximální úspěšnost: 79 % (USA)

Úloha 5 je úlohou zaměřenou na zkoumání dovednosti interpretace materiálu vztahujícímu se k občanské výchově. Týká se oblasti národní identity a mezinárodních vztahů a vyžaduje schopnost interpretovat nebo rozpoznat sdělení autora. Úloha je prezentována jako obrázek, který představuje osobu, jež se snaží vymazat některá slova z knihy, pravděpodobně z knihy o historii

země, jak naznačuje vlaječka a nápis „dějiny“. Žáci byli dotázáni na myšlenku či poselství obrázku a měli za úkol odhalit úmysl osoby zamlčet některé skutečnosti z historie, tedy zvolit správnou odpověď (A). Průměrná úspěšnost českých žáků v této úloze byla 54 %, úloha byla tedy pro české žáky celkově o něco obtížnější než v průměru pro žáky všech zúčastněných zemí.

ÚLOHA 6:

My občané již toho máme dost!
 Volit Stříbrnou stranu znamená hlasovat za vyšší daně.
 To znamená ekonomickou stagnaci a mrhání našimi
 národními zdroji.
 Volte raději ekonomický růst a volnou soutěž.
 Hlasujte pro více peněz v každé peněženice!
 Nepromrhejte další 4 roky!
 VOLTE ZLATOU STRANU!

Tento politický leták pravděpodobně vydává ...

- A. Stříbrná strana.
- B. strana nebo skupina, která stojí v opozici ke Stříbrné straně.*
- C. skupina, která se chce ujistit, že volby proběhnou řádně.
- D. Stříbrná strana a Zlatá strana společně.

Úspěšnost:

Česká republika: 66 %

Žáci základních škol: 63 %

Žáci víceletých gymnázií: 95 %

Mezinárodní průměr: 65 %

Minimální úspěšnost: 40 % (Kolumbie)

Maximální úspěšnost: 85 % (Finsko)

Úloha 6 se zaměřuje na demokratické instituce a postupy. Žáci zde mají za úkol interpretovat volební leták namířený proti smyšlené politické straně (pravděpodobně vládnoucí) a určit, která politická strana jej pravděpodobně vydala, tj. zvolit správnou odpověď (B). Přímou v letáku lze nalézt řadu záchytných bodů, které naznačují správné řešení, ačkoli výklad některých z nich vyžaduje poměrně složité odvození přístupu obou zmíněných politických stran k daním a k vládním výdajům. Poslední řádek letáku („Volte Zlatou stranu“) je sám o sobě dosti jednoznačný a jasně označuje původ letáku. Test dovednosti interpretace tudíž spočívá v prvé řadě v určení údajných negativních ekonomických důsledků daňové politiky Stříbrné strany a v rozpoznání, že takové argumenty mohou pocházet pouze od strany opoziční. Průměrná mezinárodní úspěšnost v této úloze byla 65 %, úspěšnost českých žáků pak zhruba stejná (66 %). Tato úloha byla zároveň podstatně obtížnější pro žáky českých základních škol, kteří ji řešili s úspěšností o více než 30 % nižší než žáci víceletých gymnázií.

ÚLOHA 7:

Tři z následujících tvrzení vyjadřují názor a jedno uvádí faktickou informaci. Které z následujících tvrzení je FAKTEM?

- A. Lidé s velmi nízkými příjmy by neměli platit žádné daně.
- B. V mnoha zemích platí bohatí lidé větší daně než chudí lidé.*
- C. Je spravedlivé, aby někteří občané platili vyšší daně než jiní.
- D. Příspěvky humanitárním organizacím jsou nejlepším způsobem, jak zmenšit rozdíly mezi bohatými a chudými.

Úspěšnost:**Česká republika: 46 %**

Žáci základních škol: 42 %

Žáci víceletých gymnázií: 81 %

Mezinárodní průměr: 49 %

Minimální úspěšnost: 25 % (Portugalsko)

Maximální úspěšnost: 69 % (USA)

Ukázalo se, že rozlišení mezi názorem a faktem činí obecně čtrnáctiletým žákům relativně značné potíže, přičemž žáci ČR dosahovali v těchto úlohách ještě menší úspěšnosti než byla průměrná mezinárodní úspěšnost (potíže s úlohou měli především žáci základních škol, kteří ji řešili s úspěšností téměř o 40 % nižší než žáci víceletých gymnázií). To dokládají i výsledky v úloze č.7, kde k obtížnosti přispělo navíc i tematické zaměření otázky, jímž byla pro čtrnáctileté žáky poměrně složitá problematika ekonomiky a daní. Správnou odpověď (B), která jako jediná vyjadřuje fakt a nikoli názor, zvolila v ČR méně než polovina žáků (46 %).

ÚLOHA 8:

Dva lidé pracují ve stejném zaměstnání, ale jeden z nich má nižší plat. Princip rovnosti by byl porušen, pokud by důvodem nižšího platu jednoho ze zaměstnanců bylo ...

- A. nižší dosažené vzdělání.
- B. menší pracovní zkušenosti.
- C. nižší počet odpracovaných hodin.
- D. pohlaví (zda se jedná o muže či ženu).*

Úspěšnost:**Česká republika: 48 %**

Žáci základních škol: 45 %

Žáci víceletých gymnázií: 80 %

Mezinárodní průměr: 50 %

Minimální úspěšnost: 29 % (Rusko, Slovensko)

Maximální úspěšnost: 76 % (USA)

Úloha 8 se ve srovnání s ostatními úlohami testu rovněž ukázala jako úloha relativně obtížná, když ji správně vyřešilo pouze 50 % všech žáků. Žáci zde měli za úkol zvážit čtyři různé hypotetické situace, propojit je se svými znalostmi a zkušenostmi se zásadou rovnosti ve vyplácení mzdy v zaměstnání a nakonec určit tu situaci, kdy je tento princip porušen. Také v tomto případě, stejně jako u předcházející úlohy zjišťující dovednosti, neuvedla správnou odpověď (D) ani polovina českých žáků, přičemž problémy úloha činila zejména žákům základních škol, kteří ji řešili s úspěšností o 35 % nižší než jejich vrstevníci z víceletých gymnázií. Vysoká úspěšnost žáků v některých zemích (např. v USA nebo ve Finsku, kde správnou odpověď uvedly celé tři čtvrtiny žáků), je zde zřejmě způsobena rozdílem v důrazu, jenž je na tuto problematiku v médiích a ve veřejné diskusi v těchto zemích kladen.

3. OBEČNÉ HODNOTY A POSTOJ ŽÁKŮ K TĚMTO OBLASTEM VÝCHOVY K OBČANSTVÍ

Jak bylo napsáno již v úvodu, úlohou vzdělávání není (nebo by nemělo být) pouze předávání znalostí a dovedností v různých předmětech, ale také výchova a vedení žáka k orientaci ve společnosti. V případě předmětu občanská výchova (společenskovední základ) pak jistě platí ještě výrazněji, že je obecně vnímán jako oblast vzdělávání, jejímž výsledkem není jenom suma vědomostí a dovedností, které si žák osvojí, ale zejména soubor jeho občanských a společenských postojů.

Aby bylo možné postoje a názory žáků ve vztahu k důležitým společenským jevům nějak uchopit a formovat, je potřeba je nejprve poznat. Mezinárodní výzkum občanské výchovy poskytl v tomto ohledu velmi cenné informace, neboť nám pomohl získat velmi podrobné informace o postojích našich žáků v celé řadě klíčových oblastí. Z tohoto důvodu může sloužit jako východisko pro úvahy o prioritách občanské výchovy na našich školách. V následujících třech kapitolách vás chceme seznámit s dotazníky, které výzkum používal, i s reakcemi našich žáků. Věříme, že vám tyto informace poslouží jako inspirace pro výuku i pro úvahy o tom, na co budete klást ve výuce občanské výuky největší důraz.

Dále tedy nabízíme výňatky z použitého dotazníku, které se dotýkají následujících témat:

- **demokracie**
- **občan**
- **stát**
- **rovnost příležitostí**
- **multikulturní společnost**

Každá z oblastí byla v dotazníku nejprve uvedena vysvětlujícím textem a návodem, jak na otázky odpovídat. Poté následoval soubor otázek nabízející žákovi možnost odpovědět pomocí čtyřstupňové škály, popř. uvést odpověď „nevím“. V ukázkách dotazníku, které následují, jsme ponechali úvodní text v nezměněné podobě. Dále jsme každé dvě negativní a každé dvě pozitivní odpovědi škály sloučili a otázky seřadili podle toho, jaké procento českých žáků poskytlo na uvedené otázky souhlasné odpovědi.

3.1 DEMOKRACIE

Nyní si přečti výčet situací, ke kterým může dojít v demokratické zemi. Každá z nich by mohla být dobrá a mít pro demokracii pozitivní důsledky nebo by mohla být špatná a mít pro demokracii negativní důsledky.

Na tyto otázky **neexistují správné nebo špatné odpovědi**, protože se chceme pouze dozvědět, co si ty myslíš o demokracii a o věcech, které na ni mohou mít vliv.

Zaškrtni, prosím, čtvereček ve sloupci, který nejvíce odpovídá tvému názoru.

Co je dobré a co je špatné pro demokracii?	velmi dobré pro demokracii	spíše dobré pro demokracii	spíše špatné pro demokracii	velmi špatné pro demokracii
Má-li každý právo svobodně vyjadřovat své názory, je to	90, 1 %		9, 9 %	
Mají-li občané právo svobodně si zvolit politické vůdce, je to	85, 4 %		14, 6 %	
Je-li životní minimum zajištěno pro každého, je to	83, 8 %		16, 2 %	
Jsou-li nejrůznější organizace přístupné lidem, kteří by k nim rádi patřili, je to	79, 7 %		20, 3 %	
Protestují-li lidé pokojně proti zákonu, o kterém jsou přesvědčeni, že je nespravedlivý, je to	70, 6 %		29, 4 %	
Dožadují-li se lidé svých politických a sociálních práv, je to	69, 2 %		30, 8 %	
Mají-li politické strany pravidla, která podporují ženy, aby se staly vedoucími politickými představitelkami, je to	66, 7 %		33, 3 %	
Nejsou-li noviny podřízeny žádné kontrole vlády, je to	61, 8 %		38, 2 %	
Nejsou-li soukromí podnikatelé nijak omezováni vládou, je to	59, 3 %		40, 7 %	
Jsou-li mladí lidé povinni účastnit se aktivit ve prospěch okolí, je to	52, 4 %		47, 6 %	
Mají-li politické strany na důležité věci odlišný názor, je to	50, 6 %		49, 4 %	
Jsou-li rozdíly v příjmu a životní úrovni mezi bohatými a chudými malé, je to	50, 0 %		50, 0 %	
Sdružují-li se lidé v politických stranách, aby mohli ovlivňovat vládu, je to	40, 3 %		59, 7 %	
Jsou-li změněny zákony, o kterých ženy tvrdí, že jsou vůči nim nespravedlivé, je to	40, 2 %		59, 8 %	
Důvěřují-li lidé automaticky vedoucím vládním představitelům, je to	40, 0 %		60, 0 %	
Mají-li noviny zakázáno publikovat články, které by mohly urazit skupiny přistěhovalců, je to	36, 5 %		63, 5 %	
Odmítají-li se lidé řídit zákonem, který porušuje lidská práva, je to	36, 4 %		63, 6 %	
Je-li církev oddělena od státu, je to	35, 7 %		64, 3 %	
Prezentují-li všechny televizní stanice stejné názory na politiku, je to	30, 7 %		69, 3 %	
Očekává-li se od přistěhovalců, že se vzdají jazyka a zvyků svých bývalých zemí, je to	29, 8 %		70, 2 %	
Je-li lidem kritizujícím vládu zakázáno mluvit na veřejných mítincích, je to	18, 2 %		81, 8 %	
Vlastní-li všechny noviny jedna společnost, je to	17, 5 %		82, 5 %	
Jsou-li soudci a soudy pod vlivem politiků, je to	16, 2 %		83, 8 %	
Zaměstnávají-li vedoucí představitelé vládních stran ve vládě své příbuzné, je to	11, 1 %		88, 9 %	
Když bohatí podnikatelé mají větší vliv na vládu než ostatní, je to	9, 9 %		90, 1 %	

Zajímavé je **srovnání postojů českých žáků s mezinárodním průměrným výsledkem**. Z něj vyplývá, že téměř polovinu z uvedených jevů hodnotí čeští žáci ve výrazně menší míře jako prospěšné pro fungování demokracie, než jak je hodnotí jejich vrstevníci v ostatních zemích. **Za podstatně škodlivější pro demokracii** (ačkoli v průměru mnohdy stále jako prospěšné) **považují čeští žáci situace, kdy:**

- politické strany mají pravidla podporující ženy, aby se staly vedoucími politickými představitelkami
- lidé protestují pokojně proti zákonu, o kterém jsou přesvědčeni, že je nespravedlivý
- jsou změněny zákony, o kterých ženy tvrdí, že jsou vůči nim nespravedlivé
- noviny mají zakázáno publikovat články, které by mohly urazit skupiny přistěhovalců
- jsou mladí lidé povinni účastnit se aktivit ve prospěch okolí
- jsou rozdíly v příjmu a životní úrovni mezi bohatými a chudými malá
- mají politické strany na důležité věci odlišný názor
- se lidé sdružují v politických stranách, aby mohli ovlivňovat vládu
- lidé automaticky důvěřují vedoucím vládním představitelům
- je církev oddělena od státu
- se lidé dožadují svých politických a sociálních práv

Naši čtrnáctiletí žáci (stejně jako žáci v ostatních zemích) prokázali poměrně hluboké porozumění hlavním principům demokracie včetně faktorů, které ji mohou posilovat či naopak ohrožovat. Jemnější souvislosti jim však, zdá se, stále unikají. Platí to zejména pro **žáky základních škol, kteří některé problematické jevy hodnotili jako podstatně prospěšnější pro demokracii než žáci víceletých gymnázií**. Byly to zejména tyto situace:

- všechny televizní stanice prezentují stejný názor na politiku
- lidem kritizujícím vládu je zakázáno mluvit na veřejných mítincích
- lidé automaticky důvěřují vedoucím vládním představitelům
- od přistěhovalců se očekává, že se vzdají jazyka a zvyků svých bývalých zemí
- všechny noviny vlastní jedna společnost
- soudci jsou pod vlivem politiků
- bohatí podnikatelé mají větší vliv na vládu než ostatní
- vedoucí představitelé vládních stran zaměstnávají ve vládě své příbuzné

Českých žáků základních škol, kteří tyto jevy hodnotí jako prospěšné pro demokracii, je zhruba o 10 – 20 % více než gymnazistů. Zůstává otázkou, zda fakt, že žáci základních škol jsou většími zastánci takovýchto prvků demokracie, svědčí o jejich menším porozumění demokratickým principům, nebo spíše poukazuje na nebezpečí jejich negativnějšího postoje vůči demokracii jako takové. V každém případě se zde v rámci předmětu občanská výchova nabízí značný prostor pro vzdělávací a výchovné působení jejich učitelů.

3.2 OBČAN

V tomto oddíle najdeš některá tvrzení, která by mohla sloužit jako vysvětlení toho, co je to dobrý občan nebo co dobrý občan dělá. **Na tyto otázky neexistují správné nebo špatné odpovědi.**

Pro každé z tvrzení zaškrtni jedno políčko, podle toho, za jak důležité jej považuješ pro vysvětlení toho, co to je nebo co dělá dobrý občan.

Dospělý, který je dobrým občanem...	<i>nedůležité + spíše nedůležité</i>	<i>spíše důležité + velmi důležité</i>	
	žáci	žáci	učitelé
se řídí zákony	3, 7 %	96, 3 %	99, 7 %
se účastní aktivit na ochranu životního prostředí	16, 4 %	83, 6 %	98, 2 %
se účastní aktivit podporujících lidská práva	19, 4 %	80, 6 %	95, 5 %
hodně pracuje	22, 2 %	77, 8 %	91, 8 %
podílí se na aktivitách sloužících ve prospěch lidí žijících v okolí	22, 3 %	77, 7 %	99, 6 %
by byl ochoten sloužit v armádě, aby chránil svou zemi	23, 5 %	76, 5 %	81, 2 %
by byl ochoten neuposlechnout zákona, který porušuje lidská práva	26, 4 %	73, 5 %	84, 6 %
je vlastencem oddaným své zemi	28, 6 %	71, 4 %	93, 8 %
sleduje politické dění v novinách, v rozhlasu nebo v televizi	29, 9 %	70, 1 %	95, 8 %
zná historii své země	31, 0 %	69, 0 %	98, 6 %
volí v každých volbách	34, 0 %	66, 0 %	78, 3 %
by se zúčastnil pokojného protestu proti zákonu, který považuje za nespravedlivý	37, 0 %	63, 0 %	83, 5 %
si váží vládních představitelů	56, 5 %	43, 5 %	55, 5 %
se zúčastňuje politických diskusí	70, 8 %	29, 2 %	59, 0 %
vstoupí do politické strany	81, 8 %	18, 2 %	5, 8 %

V ČR stejně jako ve většině ostatních zemí **se žáci celkově přiklání spíše k takovým občanským aktivitám, které jsou organizované a mají povahu společenského hnutí**, jako např. aktivity na ochranu životního prostředí, na podporu lidských práv či aktivity ve prospěch okolí. Být dobrým občanem pro ně znamená účastnit se spíše takovýchto skupinových činností, nežli vyvíjet samostatné aktivity (volby, diskuse, vstup do politické strany apod.) nebo prokazovat dobré občanství např. úctou k vládním představitelům, znalostí historie své země či oddaným vlastenectvím. Především **politické diskuse a příslušnost k politickým stranám jsou fenomény, které dnešní čtrnáctiletou mládež na celém světě nepřitahují**. Výjimkou je snad pouze dodržování zákonů, které jako důležitý individuální občanský postoj vysoce hodnotí žáci všech zemí.

Ačkoli se zdá, že čeští žáci hodnotí uvedené jevy a aktivity z větší části jako důležité, **v mezinárodním srovnání jim přisuzují relativně malou důležitost**, a to především zmíněným individuálním postojům a aktivitám. O něco výše hodnotí důležitost aktivit společenských hnutí, a to zejména díky kladnému postoji žáků základních škol (žáci víceletých gymnázií jsou i v tomto postoji zdrženlivější), i v tomto směru je však považují celkově za méně důležité než většina jejich vrstevníků ve světě.

V rámci mezinárodního výzkumu byla stejná otázka položena i učitelům testovaných žáků. Zajímavé je srovnání názorů žáků a jejich učitelů. Protože se jednalo především o učitele občanské výchovy a dějepisu, nepřekvapí asi podstatně silnější přesvědčení učitelů, že dobrý občan zná historii své země, sleduje politické dění v médiích a sám se do takových diskusí i zapojuje. Zřetelný je i jejich silnější důraz na význam vlastenectví (především učitelé na

základních školách) a usilovné práce a souhlas s protestem proti nespravedlivému zákonu. **Stejně jako žáci i jejich učitelé vysoce hodnotí dodržování zákonů jako nejdůležitější atribut dobrého občana; rovněž vstup do politické strany vidí společně se svými žáky (dokonce v ještě větší míře) jako na nejmeně důležité. Účast ve volbách hodnotí jak žáci, tak i jejich učitelé jako relativně méně důležitý projev dobrého občanství.** Více než pětinu žáků základních škol a dokonce téměř třetinu žáků víceletých gymnázií totiž vyučují občanskou výchovu učitelé, kteří účast ve volbách nepovažují za důležitý atribut dobrého občana. Shodně s žáky považují učitelé za nejmeně důležité, aby si občan vážil vládních představitelů, zapojoval se do politických diskusí a především aby vstoupil do politické strany (za důležité považuje 18 % žáků a necelých 6 % učitelů).

3.3 STÁT

V následujícím oddíle nalezneš některá tvrzení o odpovědnosti státu.

Přečti si každé z těchto tvrzení a zaškrtni políčko ve sloupci, který odpovídá tvému názoru, zda za to, co je popisováno, by stát měl nebo neměl nést odpovědnost.

Za co by měl být stát odpovědný?	za to by určitě měl zodpovídat stát	za to by spíše měl zodpovídat stát	za to by spíše neměl zodpovídat stát	za to by určitě neměl zodpovídat stát
zajistit mír a stabilitu v zemi	97, 3 %		2, 7 %	
držet ceny pod kontrolou	91, 4 %		8, 6 %	
garantovat odpovídající životní úroveň starým lidem	91, 4 %		8, 6 %	
poskytovat každému základní zdravotní péči	91, 3 %		8, 7 %	
zajistit stejné politické příležitosti pro muže a ženy	89, 3 %		10, 7 %	
zaručit práci každému, kdo o ní má zájem	88, 3 %		11, 7 %	
omezovat znečištění životního prostředí	86, 9 %		13, 1 %	
poskytovat zdarma základní vzdělání pro všechny	85, 5 %		14, 5 %	
poskytovat odpovídající životní úroveň nezaměstnaným	83, 1 %		16, 9 %	
podporovat poctivé a morální jednání občanů	81, 4 %		18, 6 %	
poskytovat průmyslovým odvětvím podporu, kterou potřebují ke svému růstu	75, 4 %		24, 6 %	
snižovat rozdíly v příjmech a majetku mezi lidmi	63, 8 %		36, 2 %	

Názory žáků na odpovědnost státu prokázaly značnou **shodu s názory dospělých**, zjištěnými v jiných výzkumech. Ukázalo se, že občané přisuzují státu značnou odpovědnost za některé oblasti života společnosti. Čtrnáctiletí žáci pak obecně přisuzují státu více odpovědnosti za problémy týkající se občanů a společnosti, méně pak od státu vyžadují, aby řešil problémy ekonomické povahy. V ČR i ve většině ostatních zemí činí stát nejvíce zodpovědný za udržení míru a stability v zemi, nejmeně za vyrovnávání výše příjmů a majetku mezi lidmi a za podporu růstu průmyslu.

Čeští žáci přisuzují státu zhruba stejnou odpovědnost, jaká je vyjádřena mezinárodním průměrem (ten odráží postoj žáků všech 28 zúčastněných zemí). **Stát by se měl podle názoru českých žáků nejvíce věnovat řešení společenských problémů.** Tento postoj vyjadřují zejména žáci víceletých gymnázií, kteří mají v tomto směru od státu podstatně větší očekávání než žáci

základních škol a dokonce i než je průměrný postoj všech dotázaných žáků ve světě. Vedle zajištění míru a stability v zemi čeští žáci očekávají, že se stát postará zejména o zajištění životní úrovně starých lidí, základní zdravotní péče a rovných politických příležitostí pro muže a ženy. **Menší odpovědnost má mít stát podle českých žáků v případě řešení ekonomických problémů.** Tento postoj je ve skupině postkomunistických zemí, které se výzkumu zúčastnily, poměrně liberální a spíše výjimečný, neboť v naprosté většině těchto zemí jsou jak žáci, tak i dospělí spíše silnějšími zastánci zásahů státu do ekonomiky. Výjimkou je poměrně silný příklon českých žáků a dospělých občanů ke státní kontrole cen.

3.4 ROVNOST PŘÍLEŽITOSTÍ

V tomto oddíle se nalézají některé výroky týkající se toho, jaké šance **BY MĚLI MÍT** členové určitých skupin v České republice.

Přečti si, prosím, každé tvrzení a označ políčko ve sloupci, který odpovídá tomu, co si o tomto tvrzení myslíš.

	rozhodně souhlasím	souhlasím	ne souhlasím	rozhodně nesouhlasím
Ženy by měly mít ve všech směrech stejná práva jako muži.	94, 3 %		5, 7 %	
Muži i ženy, kteří v zaměstnání vykonávají stejnou práci, by měli být stejně placeni.	93, 9 %		6, 1 %	
Všechny národnostní skupiny v této zemi by měly mít stejné možnosti získat dobré vzdělání.	93, 5 %		6, 5 %	
Všechny národnostní skupiny v České republice by měly mít stejné možnosti získat dobré zaměstnání.	90, 6 %		9, 4 %	
Ženy by se měly ucházet o veřejné funkce a být členkami vlády stejně jako muži.	89, 1 %		10, 9 %	
Školy by měly učit žáky respektovat příslušníky všech národnostních skupin.	86, 7 %		13, 3 %	
Příslušníci všech národnostních skupin by měli být podporováni v tom, aby se ve volbách ucházeli o politické funkce.	72, 0 %		28, 0 %	
Členům protidemokratických skupin by mělo být zakázáno ucházet se ve volbách o politické funkce.	41, 2 %		58, 8 %	
Členům protidemokratických skupin by mělo být zakázáno natočit televizní pořad, ve kterém se prezentují jejich myšlenky.	40, 0 %		60, 0 %	
Členům protidemokratických skupin by mělo být zakázáno organizovat pokojné demonstrace či shromáždění.	35, 0 %		65, 0 %	
Muži mají lepší předpoklady pro vykonávání vedoucích politických funkcí než ženy.	28, 7 %		71, 3 %	
Členům protidemokratických skupin by mělo být zakázáno mít veřejné projevy o jejich myšlenkách.	28, 2 %		71, 8 %	
Při nedostatku pracovních příležitostí mají mít muži větší právo na práci než ženy.	16, 2 %		83, 8 %	
Ženy by měly zůstat mimo politiku.	11, 8 %		88, 2 %	

Ačkoli se na první pohled zdá, že podpora rovnosti příležitostí je mezi českými žáky obecně vysoká, podrobnější pohled přináší některá zajímavá zjištění. V případě rovnosti příležitostí byly zkoumány postoje žáků k různým skupinám obyvatel. **Největší podporu rovnosti příležitostí vyjadřují žáci v případě ženské otázky** (v mezinárodním srovnání však pouze

průměrnou). Ačkoli si však téměř všichni čeští žáci myslí, že ženy a muži mají mít ve všech směrech stejná práva, více než 15 % z nich na detailnější otázku odpovídá, že v případě nedostatku pracovních příležitostí mají mít muži větší právo na práci než ženy. Více než desetina žáků také vyjadřuje nesouhlas s působením žen v politice a téměř 30 % žáků je přesvědčeno, že ženy nemají pro výkon vedoucích politických funkcí takové předpoklady jako muži. Podobně je tomu i s další skupinou, kterou jsou **příslušníci národnostních menšin – podpora rovnosti příležitostí je opět poměrně vysoká** (i když o něco menší než podpora rovných příležitostí žen), a to zejména pokud jde o jejich přístup ke vzdělání a k získání práce, v případě jejich možného působení v politice však výrazně klesá.

Otázka se žáků také ptá, jaké jsou jejich názory na příležitosti či omezování různých protidemokratických skupin. Zatímco právům žen a přistěhovalců vyjádřili čeští žáci poměrně vysokou podporu, **aktivity protidemokratických skupin by podle českých žáků měly být podstatně více omezovány**. Více než čtvrtina žáků nesouhlasí, aby tito lidé měli možnost veřejně vyjadřovat své názory, téměř 40 % žáků by jim pak zakázalo organizovat demonstrace a natáčet televizní pořady. Pokud jde o jejich působení v politice, vyjádřili zde čeští žáci opět nejnižší podporu rovného přístupu, když kandidaturu na politické funkce by členům protidemokratických skupin zakázalo více než 40 % žáků.

Výsledky tedy mimo jiné ukázaly, že **působení určitých skupin obyvatel v politice je z hlediska rovnosti příležitostí žáky posuzováno přísněji** než např. jejich rovný přístup ke vzdělání, k práci nebo možnost vyjadřovat své názory.

Žáci víceletých gymnázií se ukázali být silnějšími zastánci rovných příležitostí než žáci základních škol. Projevilo se to v odpovědích na všechny uvedené otázky, a to i v případě protidemokratických skupin, kdy gymnazisté projevili silnější nesouhlas s jakýmkoli zákazy a omezováním jejich aktivit.

3.5 MULTIKULTURNÍ SPOLEČNOST

Následuje výčet několika tvrzení týkajících se přistěhovalců a národnostních menšin v České republice.

Přečti si, prosím, každé z tvrzení a označ políčko ve sloupci, který nejlépe vyjadřuje tvůj názor na něj.

	<i>rozhodně souhlasím</i>	<i>souhlasím</i>	<i>nesouhlasím</i>	<i>rozhodně nesouhlasím</i>
Děti přistěhovalců a příslušníků národnostních menšin by měly mít stejné možnosti vzdělávání jako mají ostatní děti v zemi.	91, 8 %		8, 2 %	
Přistěhovalci a příslušníci národnostních menšin by měli mít úplně stejná práva jako kdokoli jiný v zemi.	86, 8 %		13, 2 %	
Přistěhovalci a příslušníci národnostních menšin, kteří žijí v zemi již několik let, by měli mít možnost volit.	85, 4 %		14, 6 %	
Všechny země by měly přijímat uprchlíky, kteří se pokoušejí uniknout před válkou nebo politickým pronásledováním v jiných zemích.	85, 0 %		15, 0 %	
Přistěhovalci a příslušníci národnostních menšin by měli mít možnost ponechat si nadále svůj rodný jazyk.	78, 7 %		21, 3 %	
Přistěhovalci a příslušníci národnostních menšin by měli mít možnost udržovat své původní zvyky a životní styl.	76, 9 %		23, 1 %	
Je-li v zemi mnoho přistěhovalců a příslušníků národnostních menšin, vznikají obtíže při udržování jednoty a vlastenectví.	70, 7 %		29, 3 %	
Přistěhovalcům a příslušníkům národnostních menšin by mělo být znemožněno zapojovat se do politických aktivit.	25, 1 %		74, 9 %	

Z mezinárodního výzkumu vyplývá uspokojivé zjištění, že život v multikulturní společnosti nepředstavuje pro žáky zúčastněných zemí žádný zásadní problém a že jejich postoj vůči příslušníkům jiných národností je vcelku velmi vstřícný. Stejně jako v případě podpory rovnoprávnosti žen jsou podstatně většími zastánci práv přistěhovalců dívky, což potvrzují i výsledky jiných studií. Postoj českých žáků nijak výrazně nevybočuje a je z hlediska mezinárodního srovnání spíše průměrný. Stejně jako žáci v jiných zemích i **čeští žáci nejvíce hájí právo přistěhovalců na kvalitní vzdělání a obecnou rovnost práv s ostatním obyvatelstvem země.** Čeští žáci jsou rovněž poměrně silnými zastánci toho, aby přistěhovalcům bylo umožněno účastnit se voleb v jejich nové zemi. Přesto **15 % žáků nesouhlasí s přijímáním válečných a politicky pronásledovaných uprchlíků a zhruba jedna čtvrtina žáků je proti tomu, aby si přistěhovalci mohli ponechat svůj rodný jazyk, zvyky a životní styl a aby se zapojovali do politické činnosti.** (Když byli dříve žáci dotazováni na faktory posilující či oslabující demokracii, 35 % jich uvedlo, že pokud si přistěhovalci ponechají svůj jazyk a své zvyky, je to pro demokracii špatné.) **Celých 30 % žáků se pak domnívá, že pokud je v zemi mnoho přistěhovalců a příslušníků národnostních menšin, vznikají obtíže při udržování jednoty a vlastenectví.** Na pozadí poměrně silného pocitu národní hrdosti českých žáků, o němž bude řeč v další kapitole, je možná dobré věnovat těmto postojům s jistými prvky národnostní nesnášenlivosti zvýšenou pozornost. Žáci víceletých gymnázií vyjádřili právům přistěhovalců větší podporu než žáci základních škol.

4. POSTOJ ŽÁKŮ K POLITICKÉMU A SPOLEČENSKÉMU SYSTÉMU V ČR, JEJICH VLASTNÍ ANGAŽOVANOST A OCHOTA ÚČASTNIT SE RŮZNÝCH AKTIVIT

V předcházející kapitole jsme se pokusili definovat některé obecné oblasti života společnosti a výchovy žáků k občanství a ukázali jsme, jak byly zjišťovány postoje žáků k těmto obecným hodnotám v mezinárodním výzkumu občanské výchovy. Tato kapitola navazuje tím, že se již zaměřuje na osobní vztah a postoje žáků ke konkrétnímu politickému a společenskému zřízení v České republice, na to, jakou úlohu v rámci tohoto systému žáci sami sobě přisuzují, jak se v něm chtějí nyní i v budoucnosti uplatnit a jaké typy aktivit je v tomto směru přitahují, pokud o nich vůbec uvažují. V mezinárodním výzkumu občanské výchovy byly vymezeny níže uvedené oblasti, které byly následně rozpracovány do souborů otázek zjišťujících:

- **vztah žáků k vlasti**
- **důvěru státním institucím a dalším subjektům**
- **důvěru v politický systém**
- **názor na rovnost příležitostí v ČR**
- **zájem o politiku**
- **zájem o problémy školy a důvěru ve smysl účasti na jejím životě**
- **účast na činnosti mládežnických organizací**
- **zamýšlené aktivity v budoucnosti**

Dále následují opět ukázky dotazníku se soubory otázek, tak jak byly použity pro účely mezinárodního výzkumu občanské výchovy. Stejně jako v předcházející kapitole, i zde je každá z oblastí v dotazníku nejprve uvedena vysvětlujícím textem a návodem, jak na otázky odpovídat. Poté následuje soubor otázek nabízející žákovi možnost odpovědět pomocí čtyřstupňové škály, popř. uvést odpověď „nevím“. V ukázkách dotazníku, které následují, jsme opět sloučili každé dvě negativní a každé dvě pozitivní odpovědi škály a otázky seřadili podle toho, jaké procento českých žáků tyto odpovědi volilo. Kromě konkrétních výsledků dotazování v celé České republice je tak možné zároveň identifikovat potenciální problematické oblasti výchovy českých žáků k občanství.

Domníváme se, že zjištění vyplývající z této prestižní mezinárodní studie představují dostatečný argument pro označení určitých problémových jevů v postojích české mládeže a jsou tak hodnověrným východiskem pro další směřování vzdělávacího a výchovného působení českých škol, především v rámci předmětu občanská výchova.

4.1 VZTAH K VLASTI

V tomto oddíle nalezneš některé výroky týkající se České republiky.

Přečti si, prosím, každé tvrzení a zaškrtni políčko ve sloupci, který odpovídá tomu, do jaké míry s ním souhlasíš či nesouhlasíš.

	rozhodně souhlasím	souhlasím	nesouhlasím	rozhodně nesouhlasím
Mám Českou republiku velmi rád(a).	94, 2 %		5, 8 %	
Česká státní hymna je pro mě důležitá.	88, 9 %		11, 1 %	
Měli bychom být vždy ostražití a odvracet hrozby jiných zemí směřující proti politické nezávislosti České republiky.	88, 1 %		11, 9 %	

	<i>rozhodně souhlasím</i>	<i>souhlasím</i>	<i>nesouhlasím</i>	<i>rozhodně nesouhlasím</i>
Vlajka České republiky je pro mě důležitá.	87, 2 %		12, 8 %	
Česká republika by měla být hrdá na to, čeho dosáhla.	85, 6 %		14, 4 %	
Měli bychom zabránit tomu, aby se jiné země pokoušely ovlivňovat politická rozhodnutí v České republice.	83, 0 %		17, 0 %	
Česká republika si zaslouží respekt ostatních zemí za to, čeho jsme dosáhli.	82, 8 %		17, 2 %	
Měli bychom zabránit tomu, aby nezasvěcení lidé ovlivňovali tradice a kulturu naší země.	77, 7 %		22, 3 %	
Abychom pomohli chránit zaměstnanost v České republice, měli bychom kupovat české výrobky.	67, 1 %		32, 9 %	
Lidé by měli podpořit svou zemi, dokonce i když si myslí, že tato země dělá něco špatného.	62, 7 %		37, 3 %	
Je málo věcí v historii České republiky, na které můžeme být hrdí.	29, 1 %		70, 9 %	
Raději bych žil(a) trvale v jiné zemi.	14, 2 %		85, 8 %	

Čeští žáci projevili svými odpověďmi na otázky velmi kladný vztah k vlasti. Ten sice projevili obecně žáci ve všech zúčastněných zemích, vedle veškerých dalších zkoumaných postojů však byla tato oblast jedinou, k níž čeští žáci vyjádřili v mezinárodním srovnání výrazně vřelejší vztah a nadšení než jejich vrstevníci z jiných zemí a kterou ve srovnání s nimi hodnotili výrazně pozitivněji. Vedle obecně kladného citového vztahu, jaký čeští žáci ke své vlasti chovají, je pro ně charakteristická také úcta ke státním symbolům, národní hrdost a důraz na nezávislost země. Už podstatně menší podíl žáků je však na příklad pro podporu domácí ekonomiky a zaměstnanosti ochoten nakupovat pouze české zboží. Ačkoli je zjištění o silném pocitu vlastenectví a národní hrdosti českých žáků na jednu stranu jistě potěšujícím faktem, neměly by zůstat bez povšimnutí některé související skutečnosti, při nichž by bylo potěšení z výsledků přinejmenším sporné. Je to především názor, že „Lidé by měli podpořit svou zemi, dokonce i když si myslí, že tato země dělá něco špatného“, který zastávají téměř dvě třetiny dotázaných žáků. Pohlédneme-li na tento závěr v souvislosti se závěry učiněnými v jiných částech výzkumu, týkajícími se vztahu k přistěhovalcům a k příslušníkům národnostních menšin (např. třetina žáků se domnívá, že pokud je v zemi mnoho přistěhovalců a příslušníků národnostních menšin, vznikají obtíže při udržování jednoty a vlastenectví), **je při formování vlasteneckých postojů českých žáků na místě jistá ostražitost.** Jejich velmi kladný vztah k vlasti by měl být i nadále udržován a pěstován, ale také kultivován, aby do něj nepronikly nebezpečné prvky nacionalismu či xenofobie nebo snaha o izolaci České republiky s úmyslem uchránit ji před vlivy jiných zemí a kultur.

V postojích žáků základních škol a víceletých gymnázií se výrazný rozdíl ukázal především ve zmíněné otázce, zda by lidé měli svou zemi podporovat, i když vědí, že tato země dělá něco špatného. Zatímco s tímto postojem vyjádřilo souhlas 40 % gymnazistů, na základních školách to bylo celých 65 % žáků. Žáci základních škol také v jiné části dotazníku v podstatně větší míře (60 % žáků) souhlasili s tvrzením, že ve škole se učí být vlastenci a občany oddanými své zemi (na gymnáziích souhlasilo pouze 40 % žáků). Větší důraz na vlastenectví ve výuce na základních školách přitom do určité míry potvrdily i výpovědi učitelů, ačkoli zde rozdíl mezi oběma typy škol nebyl tak výrazný jako v případě dotazování žáků.

4.2 DŮVĚRA STÁTNÍM INSTITUCÍM A DALŠÍM SUBJEKTŮM

V tomto oddíle je vyjmenováno několik institucí v České republice a dalších subjektů.

Jak často můžeš důvěřovat každé z následujících institucí?

Posuď každou z následujících institucí a subjektů a označ políčko ve sloupci podle toho, do jaké míry k nim cítíš důvěru.

	vždycky	většinou	jenom někdy	nikdy
Školám	71, 9 %		28, 1 %	
OSN	68, 6 %		31, 4 %	
Soudům	67, 4 %		32, 6 %	
Policii	63, 1 %		36, 9 %	
Místnímu zastupitelstvu ve tvé obci	59, 3 %		40, 7 %	
Zprávám v televizi	56, 5 %		43, 5 %	
Zprávám v rozhlasu	54, 6 %		45, 4 %	
Zprávám v novinách	50, 5 %		49, 5 %	
Lidem, kteří žijí v České republice	44, 6 %		55, 4 %	
Vládě České republiky	39, 6 %		60, 4 %	
Parlamentu	37, 6 %		62, 4 %	
Politickým stranám	20, 5 %		79, 5 %	

Je-li vztah českých žáků k jejich vlasti výrazně kladný, o jejich důvěře ve státní instituce se to již rozhodně říci nedá, je totiž **v mezinárodním srovnání podprůměrně nízká**. Ze státních institucí se v České republice, stejně jako i v jiných zemích, největší důvěře těší soudy a policie, kterým vždycky nebo většinou věří zhruba dvě třetiny žáků. Také důvěra místním zastupitelstvům v obcích je mezi českými žáky relativně vysoká. Podstatně méně českých žáků pak důvěřuje vládě a Parlamentu České republiky. Důvěru jim vyslovilo pouze necelých 40 % žáků. Vůbec **nejnižší důvěru pak pocítují žáci všech zemí k politickým stranám**; v České republice jim věří pouze jedna pětina žáků. Obecně odtažitý postoj žáků vůči politickým stranám dokládá i závěr uvedený v předcházející kapitole, že podle žáků není pro občana důležité, aby vstoupil do politické strany.

Vedle státních institucí vyjadřovali žáci v dotazníku také důvěru některým dalším subjektům. Zprávám ve sdělovacích prostředcích důvěřuje nadpoloviční většina dotázaných, tedy větší podíl, než který vyjádřil důvěru např. vládě a parlamentu. Svým spoluobčanům žáci naopak ve větší míře nedůvěřují, i zde je však jejich důvěra větší než v případě zmíněných státních institucí. Naopak potěšující je zjištění, že **největší důvěru (více než 70 %) vyjádřili čeští žáci školám**. Tento fakt potvrzuje přesvědčení, že škola je místem, kde se může prostřednictvím výchovy k občanství v hodinách, ale i nabídnutím jistých vzorů nebo příkladů odehrát velmi významná etapa formování občanských a morálních postojů české mládeže.

4.3 DŮVĚRA V POLITICKÝ SYSTÉM

V tomto oddíle se nacházejí některá tvrzení týkající se politického systému.

Přečti si, prosím, každé z tvrzení a zaškrtni políčko ve sloupci, který nejlépe vyjadřuje tvůj názor na toto tvrzení.

	rozhodně souhlasím	souhlasím	nesouhlasím	rozhodně nesouhlasím
Politici rychle zapominají na potřeby lidí, kteří je zvolili.	88, 7 %		11, 3 %	
Mocní vládní představitelé se velmi málo zajímají o názory lidí.	82, 8 %		17, 2 %	
V této zemi má pár jednotlivců velkou politickou moc, zatímco zbytek lidí má velmi malou moc.	74, 3 %		25, 7 %	
Když se lidé spojí dohromady, aby požadovali nějakou změnu, vedoucí představitelé vlády jim naslouchají.	37, 6 %		62, 4 %	
Vláda se velmi zajímá o to, co si my všichni myslíme o nových zákonech.	38, 5 %		61, 5 %	
Vláda dělá maximum pro to, aby zjistila, co lidé chtějí.	18, 3 %		81, 7 %	

Vůči politickému systému ve své zemi mají čeští čtrnáctiletí žáci velmi skeptický postoj. Žáci nevěří, že zástupci státní moci mají zájem o názory a potřeby svých voličů a mnoho z nich nevidí ve stávajícím systému žádné možnosti, jak chování politiků ovlivnit. Zde se zřejmě v názorech žáků více než v jiných oblastech odráží celková atmosféra ve společnosti a názory dospělých. Žáci se s podobnými prohlášeními mohou setkávat denně, ať už v médiích, v rodinách či ve svém bezprostředním okolí. Prostor pro změnu jejich postojů ve školách je zde, zdá se, podstatně menší; zvyšovat důvěru žáků v zájem vlády a v politický systém v atmosféře celospolečenské nedůvěry (která zasahuje samozřejmě i samotné učitele), je velmi obtížné, ne-li nemožné.

V názorech žáků základních škol a víceletých gymnázií není významný rozdíl. Gymnazisté jsou pouze o něco skeptičtější v posledních dvou otázkách (zájem vlády o názor lidí na nové zákony a o jejich potřeby).

4.4 ROVNOST PŘÍLEŽITOSTÍ V ČR

V tomto oddíle se nalézají některé výroky týkající se toho, jaké šance **SKUTEČNĚ MAJÍ** členové určitých skupin v České republice.

Přečti si, prosím, každé tvrzení a označ políčko ve sloupci, který odpovídá tomu, co si o tomto tvrzení myslíš.

	rozhodně souhlasím	souhlasím	nesouhlasím	rozhodně nesouhlasím
Dospělí, kteří patří k určité národnostní skupině, mají v České republice méně možností získat dobré zaměstnání než ostatní.	55, 8 %		44, 2 %	
Děti z chudých rodin mají v České republice méně možností získat středoškolské vzdělání než ostatní.	51, 5 %		48, 5 %	
Děti patřící do nějaké národnostní skupiny mají v České republice méně možností získat středoškolské vzdělání než ostatní děti.	46, 0 %		54, 0 %	
Ženy mají v České republice méně možností získat dobré zaměstnání než muži.	33, 7 %		66, 3 %	

	rozhodně souhlasím	souhlasím	nesouhlasím	rozhodně nesouhlasím
Děti, které žijí na venkově, mají v České republice méně možností získat středoškolské vzdělání než ostatní.	25, 8 %		74, 2 %	
Dívky mají v České republice méně možností získat středoškolské vzdělání než chlapci.	15, 0 %		85, 0 %	

Další otázky se týkaly názoru žáků na to, zda v České republice dochází či nedochází k diskriminaci určitých skupin obyvatel v jejich přístupu ke středoškolskému vzdělání a k zaměstnání. **Nejvíce českých žáků (okolo jedné poloviny) se domnívá, že dochází k diskriminaci příslušníků určitých národnostních skupin** v jejich přístupu k práci a ke vzdělání a **že horší přístup ke vzdělání mají také děti z chudých rodin.** Jedna třetina žáků si myslí, že ženy zde mají méně možností získat dobré zaměstnání než muži. Stejně jako v případě národnostních menšin i zde již víme, že s touto diskriminací žáci nesouhlasí a že naprostá většina z nich podporuje obecně rovné příležitosti těchto skupin obyvatel. Nejméně žáků se domnívá, že horší přístup ke vzdělání u nás mají děti žijící na venkově (25 % žáků) a dívky (15 % žáků). Zatímco gymnazisté jsou více než žáci základních škol přesvědčeni o diskriminaci příslušníků určitých národnostních skupin v jejich přístupu k dobrému zaměstnání, žáci základních škol se od svých vrstevníků z víceletých gymnázií zase odlišují podstatně silnějším názorem, že děti z chudých rodin a také dívky mají u nás horší přístup k získání středoškolského vzdělání.

4.5 ZÁJEM O POLITIKU

Přečti si, prosím, každé z tvrzení a zaškrtni políčko ve sloupci, který nejlépe vyjadřuje tvůj názor na toto tvrzení.

	rozhodně souhlasím	souhlasím	nesouhlasím	rozhodně nesouhlasím
Když je řeč o politických záležitostech, obvykle mám k tomu co říci.	42, 8 %		57, 2 %	
Jsem schopen (schopna) snadno porozumět většině politických záležitostí.	40, 2 %		59, 8 %	
Zajímám se o politiku.	27, 8 %		72, 2 %	
Vím o politice více než většina lidí v mém věku.	12, 7 %		87, 3 %	

Zájem o politiku a sledování politického zpravodajství může do značné míry přispívat k politickým vědomostem žáků a zároveň utvářet jejich postoje a představy o demokracii a občanském životě. Mezinárodní výzkum zjistil, že čtrnáctiletí žáci se o politiku zajímají spíše v menší míře, dívky pak o něco méně než chlapci. **Celkem malý zájem českých žáků o politiku tedy není ve světě výjimečným jevem.**

V této skupině otázek jsou jmenovány některé aktivity spojené se zájmem o politiku.

Pro každou z aktivit zaškrtni políčko, které vyjadřuje, jak často se této aktivitě věnuješ.

Jak často diskutuješ o tom, co se děje v domácí politice?

	často	někdy	výjimečně	nikdy
s rodiči nebo jinými dospělými ve tvé rodině	48, 5 %		51, 5 %	
s učiteli	36, 1 %		63, 9 %	
s kamarády tvého věku	30, 6 %		69, 4 %	

Jak často diskutuješ o tom, co se děje v mezinárodní politice?

	často	někdy	výjimečně	nikdy
s rodiči nebo jinými dospělými ve tvé rodině	44, 8 %		55, 2 %	
s učiteli	35, 3 %		64, 7 %	
s kamarády tvého věku	28, 0 %		72, 0 %	

Z tabulek vyplývá, že **politika, ať už domácí nebo zahraniční, není příliš často předmětem diskusí českých čtrnáctiletých žáků**. Ačkoli čísla říkají, že žáci **o politice nejčastěji hovoří se svými rodiči**, poté se svými učiteli a nejméně se svými kamarády, existuje rozdíl mezi žáky různých typů škol. Žáci víceletých gymnázií uvádějí zhruba stejně časté diskuse o politice se svými učiteli jako žáci základních škol, podstatně častěji však o politice hovoří s kamarády (více než 40 % gymnazistů) a s rodiči (více než 60 % gymnazistů). Diskuse na politická témata s kamarády jsou tak pro ně, na rozdíl od žáků základních škol, ještě častější než diskuse s učiteli ve škole.

Jak často ...

	často	někdy	výjimečně	nikdy
posloucháš zprávy v televizi?	93, 8 %		6, 2 %	
čteš novinové články o tom, co se děje v České republice?	68, 9 %		31, 1 %	
čteš novinové články o tom, co se děje v jiných zemích?	66, 2 %		33, 8 %	
posloucháš zprávy v rozhlasu?	60, 3 %		39, 7 %	

Ve všech zemích žáci vyhledávají politické zprávy především v televizi, až teprve potom v tisku a v rozhlasu. **V České republice je mezi čtrnáctiletými žáky sledovanost televizního zpravodajství (94 % žáků) nejvyšší ze všech zúčastněných zemí**, což se jeví do jisté míry jako paradox vedle toho, jak malý zájem o politiku obecně deklarují. Pro další zpravodajské zdroje – noviny a rozhlas – pak platí, že je v České republice častěji využívají dívky než chlapci. Ačkoli rozhlas uvádějí čeští žáci jako nejméně vyhledávaný zdroj zpravodajství, jeho sledovanost je u nás ve srovnání s jinými zeměmi opět o něco vyšší. Sledovanost různých zpravodajských zdrojů žáky víceletých gymnázií a základních škol je zhruba stejná kromě novin, které čtou o něco častěji gymnazisté.

4.6 ZÁJEM O PROBLÉMY ŠKOLY A DŮVĚRA VE SMYSL ÚČASTI NA JEJÍM ŽIVOTĚ

V tomto oddíle nalezneš výčet některých výroků týkajících se účasti žáků na životě školy.

Přečti si, prosím, každé z tvrzení a zaškrtni políčko ve sloupci, který nejlépe vyjadřuje tvůj názor na toto tvrzení.

	rozhodně souhlasím	souhlasím	nesouhlasím	rozhodně nesouhlasím
Pro školu je dobré, když jsou voleni zástupci z řad žáků, aby navrhovali, jak vyřešit některé problémy týkající se školy.	89, 0 %		11, 0 %	
Žáci, kteří vystupují společně, mohou mít větší vliv na to, co se děje na naší škole, než žáci, kteří vystupují sami za sebe.	84, 5 %		15, 5 %	
Organizování skupin žáků, kteří by společně vyjadřovali své názory, by mohlo pomoci vyřešit problémy na naší škole.	83, 5 %		16, 5 %	

	<i>rozhodně souhlasím</i>	<i>souhlasím</i>	<i>ne souhlasím</i>	<i>rozhodně ne souhlasím</i>
Na naší škole dochází ke spoustě pozitivních změn, když žáci pracují společně.	77, 1 %		22, 9 %	
Když je řeč o problémech týkajících se školy, obvykle mám k tomu co říci.	67, 4 %		32, 6 %	
Se zájmem se zapojuji do diskusí o školních problémech.	60, 2 %		39, 8 %	

Mladí lidé tráví velkou část svého života ve škole, která pro ně představuje jistý společenský systém. Řešení problémů na úrovni školy a každodenní střetávání s názory a chováním jiných členů školní komunity může posilovat jejich smysl pro to, co znamená mít účast v určitém společenství. Důvěra, že účast na dění ve škole má smysl, je cenná sama o sobě, pomáhá však také zjistit a pochopit motivace mladých lidí pro aktivní zapojení se do života svého okolí, které se již brzy rozšíří z úrovně školy na celou společnost. Jinými slovy, jak se demokracii a aktivnímu vystupování naučí žák ve škole, může do jisté míry předurčit jeho budoucí občanskou angažovanost a politickou aktivitu v dospělosti.

Velká většina žáků ve všech zemích se o problémy školy zajímá a má dobré zkušenosti s tím, když ve škole vystupují při řešení problémů společně a vytvářejí ať už formální nebo neformální skupiny, které upozorňují na různé problémy ve škole a pomáhají při jejich řešení. **Zájem českých žáků o jejich školu a důvěra ve smysl aktivního vystupování při řešení problémů týkajících se školy jsou však ve srovnání s žáky v jiných zemích poměrně nízké** (na víceletých gymnáziích o něco vyšší než na základních školách). Na rozdíl od většiny jiných zemí také v České republice neplatí, že by důvěra dívek ve smysl takového konání byla větší než důvěra chlapců. Příčinou tohoto postoje může být obecně větší pasivita a nedůvěra českých žáků, zjištěná v několika různých oblastech výzkumu a podobné výsledky přinášejí i výzkumy prováděné mezi dospělou populací. Tím spíše by se školy měly snažit o prolomení tohoto trendu právě již mezi svými žáky. Nejde zde sice o samotnou výuku a občanskou výchovu jako školní předmět, pokud se však učitelé a ředitelé pokusí žáky silněji motivovat k větší účasti na životě školy a budou se snažit je přesvědčit o jejím smyslu, mohou tak přispět významným dílem k tomu, že z žáků vychovají budoucí aktivní občany se zájmem o řešení problémů celé společnosti.

4.7 ÚČAST NA ČINNOSTI MLÁDEŽNICKÝCH ORGANIZACÍ

Účastnil(a) ses někdy činnosti následujících organizací nebo zájmových kroužků?

Zaškrtni příslušný čtvereček v každém řádku.

	<i>ČR</i>	<i>Mezinárodní průměr</i>
Sportovní kroužek (oddíl)	69, 6 %	63, 8 %
Počítačový kroužek	45, 7 %	21, 8 %
Umělecký, hudební nebo dramatický kroužek (soubor)	44, 6 %	39, 9 %
Kroužek nebo skupina žáků vydávající školní časopis	22, 3 %	17, 3 %
Skupina provozující dobrovolnou činnost ve prospěch okolí	22, 1 %	19, 1 %
Skautský oddíl	20, 5 %	20, 1 %

	ČR	Mezinárodní průměr
Charitativní činnost – shromažďování peněz pro sociální účely	17, 7 %	28, 0 %
Studentská rada/ školní nebo třídní parlament	13, 1 %	27, 6 %
Organizace na ochranu životního prostředí	13, 0 %	15, 7 %
Organizace podporovaná některou církví	8, 3 %	19, 6 %
Zájmový kroužek zabývající se kulturou některé národnosti	6, 7 %	5, 8 %
Organizace pro lidská práva	1, 9 %	5, 9 %
Klub OSN nebo UNESCO	1, 3 %	2, 3 %
Mládežnická organizace přidružená k některé politické straně	0, 6 %	4, 5 %

Pokud jde o zájmové aktivity žáků, které jsou obecně více rozšířené, jako např. sport nebo umělecká činnost, je účast českých žáků v takových organizacích o něco vyšší než průměrná účast žáků všech zúčastněných zemí. Nejmarkantnější rozdíl je vidět v případě počítačového kroužku, do nějž v České republice dochází dvakrát více žáků než průměrně ve všech zúčastněných zemích (to je do určité míry jistě způsobeno faktem, že české domácnosti dosud nejsou v tak velké míře počítači vybaveny a žáci tak mají možnost s nimi pracovat pouze ve škole a v kroužcích). Relativně větší zájem jeví čeští žáci také o vydávání školních časopisů. Oproti tomu **jejich účast na některých méně rozšířených, z hlediska výchovy k občanství však ještě důležitějších aktivitách je podstatně menší než je běžné v jiných zemích.** Velmi výrazná je jejich slabší účast ve studentských radách a parlamentech, v církevních organizacích, v charitativních sdruženích, ale i v organizacích pro lidská práva nebo v organizacích přidružených k politickým stranám.

Účast žáků víceletých gymnázií na činnosti mnohých organizací je zároveň podstatně vyšší než účast žáků základních škol. Jedná se především o jejich působení ve studentských radách a parlamentech (20, 3 % gymnazistů), programy výměny studentů (12 %), skautské oddíly (26 %) a skupiny vydávající školní časopis (33, 6 %), ale i zájmové kroužky jako jsou umělecké soubory (67, 8 %) a sportovní oddíly (78, 1 %). Gymnazisté také podle svých slov navštěvují tyto organizace podstatně častěji než žáci základních škol.

4.8 ZAMÝŠLENÉ AKTIVITY V BUDOUCNOSTI

Dále je vyjmenováno několik typů činností, do kterých se mohou zapojovat dospělí.

Co si myslíš, že budeš dělat ty, až budeš dospělý(á)?

Pro každou uvedenou činnost zaškrtni jedno políčko ve sloupci, který odpovídá tomu, s jakou pravděpodobností tuto činnost asi budeš dělat.

	určitě to budu dělat	asi to budu dělat	asi to nebudu dělat	určitě to nebudu dělat
Informovat se o kandidátech před tím, než půjdu k volbám	74, 3 %		25, 7 %	
Volit v celostátních volbách	64, 9 %		35, 1 %	
Kandidovat na nějakou funkci v místním (městském) zastupitelstvu	13, 0 %		87, 0 %	
Psát do novin dopisy o sociálních a politických záležitostech	8, 9 %		91, 1 %	
Vstoupit do nějaké politické strany	8, 3 %		91, 7 %	

Plánovaná politická angažovanost českých žáků v dospělosti se ukázala v mezinárodním srovnání opět jako podprůměrně nízká. Společenské prostředí v České republice zřejmě není pro české žáky příliš motivující, neboť **čeští žáci nejeví o politiku velký zájem a nehodlají se v dospělosti účastnit aktivit s ní spojených** v takové míře, jako jejich vrstevníci v jiných zemích. Stejně jako v jiných zemích jsou nejvíce nakloněni své případné účasti ve volbách, **ochotu volit však u nás projevují necelé dvě třetiny čtrnáctiletých žáků, což je po Švýcarsku a Bulharsku nejméně ze všech zúčastněných zemí** (mezinárodní průměr zde činí 80 %). Ačkoli podle ústavy některých zemí není účast občana ve volbách jeho právem, ale povinností, ochota žáků v těchto zemích v dospělosti volit není obecně vyšší než v ostatních zemích. Jako nejméně lákavou alternativou se zde opět projevil případný vstup do politické strany, který připouští pouze okolo 8 % českých žáků.

Žáci víceletých gymnázií v České republice projevili podstatně větší zájem o politiku a ochotu účastnit se v dospělosti uvedených typů aktivit než žáci základních škol (např. účast ve volbách plánuje do budoucna téměř 90 % gymnazistů).

Dále je uvedeno několik typů činností, do kterých by ses ty jako mladý člověk mohl(a) zapojit během příštích pár let. **Co myslíš, že budeš dělat?**

Zaškrtni znovu pro každou uvedenou činnost jeden čtvereček ve sloupci, který odpovídá tomu, s jakou pravděpodobností budeš tu kterou činnost vykonávat.

	určitě to budu dělat	asi to budu dělat	asi to nebudu dělat	určitě to nebudu dělat
Dobrovolně věnovat čas na pomoc chudým nebo starým lidem v okolí	55, 4 %		44, 6 %	
Sbírat podpisy pro petici	28, 8 %		71, 2 %	
Sbírat peníze na sociální účely	28, 3 %		71, 7 %	
Účastnit se pokojného protestního pochodu nebo shromáždění	28, 2 %		71, 8 %	
Stříkat sprejem na zdi protestní slogany	11, 8 %		88, 2 %	
Blokovat dopravu jako formu protestu	7, 2 %		92, 8 %	
Obsadit veřejné budovy jako formu protestu	6, 6 %		93, 4 %	

Čeští žáci se ve srovnání s žáky v jiných zemích příliš nechtějí v blízké budoucnosti účastnit ani různých typů dobrovolných a dobročinných aktivit. Pouze v případě pomoci chudým a starým lidem v okolí vyjadřuje ochotu více než polovina žáků. Jiných organizovaných aktivit, jako např. **sbírání podpisů pod petici nebo sbírání peněz na sociální účely by se pak zúčastnilo pouze necelých 30 % českých žáků, což je nejméně ze všech zúčastněných zemí.** Pro srovnání, v mezinárodním průměru vyjadřuje ochotu ke sbírání podpisů pod petice 45 % žáků a ke sbírání peněz na sociální účely dokonce téměř 60 % žáků, tedy dvakrát více než v České republice. Stejně malý podíl českých žáků – necelých 30 % – by se také zúčastnil pokojné protestní akce, čímž se čeští žáci opět řadí v mezinárodním srovnání mezi ty nejpasivnější.

Potěšující může být v tomto směru snad jen skutečnost, že pasivita a nezájem českých žáků se zde projevuje také jejich **neochotou účastnit se některých ilegálních protestních aktivit**, jako je stříkání protestních sloganů sprejem na zdi (volilo by 12 % českých žáků), blokování dopravy a obsazování veřejných budov (okolo 7 % českých žáků). V tomto směru se čeští žáci projevili mezi žáky všech ostatních zemí jako jedni z nejmírnějších. Těchto typů aktivit by se u nás navíc zúčastnili téměř výhradně chlapci.

Zatímco žáci víceletých gymnázií vyjadřují větší ochotu např. ke sbírání podpisů pod petice nebo k účasti na pokojném protestu, neochotu ke sbírání peněz na sociální účely vyjadřují stejnou měrou jako jejich vrstevníci na základních školách. Ti jsou naopak více nakloněni nezákonným typům aktivit; ani jejich sympatie ke sprejování, blokování dopravy a obsazování veřejných budov však nejsou příliš velké.

5. VÝUKA OBČANSKÉ VÝCHOVY NA ČESKÝCH ŠKOLÁCH

Dosud jsme se věnovali výchově k občanství především z hlediska žáků. Kromě ukázek úloh, jejichž prostřednictvím je možné posuzovat úroveň žákovských znalostí a dovedností, jsme uvedli, jaké jsou postoje českých žáků k některým společenským a politickým otázkám. Dále jsme se zabývali tím, jaké jsou aktuální postoje čtrnáctiletých k naší zemi a k politickému systému České republiky a do jaké míry se oni sami chtějí v současné době i v budoucnosti podílet na různých aktivitách orientovaných do veřejné sféry.

Tato kapitola se naopak zabývá občanskou výchovou z pohledu učitelů. Přináší souhrnnou informaci o tom, jakým způsobem je výchova k občanství realizována na našich školách, jaké jsou podle názoru učitelů její obecné i konkrétnější výukové cíle a nakolik se je daří naplňovat. Jednotlivé části této kapitoly nabízejí podněty k zamyšlení nad tím, zda se českým školám daří rozvíjet nejen znalosti o společnosti, ale zda ze svých žáků také vychovávají budoucí občany České republiky, kteří se umějí dobře orientovat ve společenském dění a jimž není cizí určitá míra občanské uvědomělosti. Zaměříme se zde zejména na tyto aspekty výchovy k občanství:

- **názory učitelů na význam a status občanské výchovy**
- **příprava učitelů na hodiny občanské výchovy**
- **výukové cíle občanské výchovy**
- **vyučovací metody, organizační formy a metody hodnocení ve výuce**
- **co je potřeba zlepšit**
- **třídní klima v hodinách občanské výchovy**
- **obsahová náplň a výchovná role občanské výchovy**

Jednotlivá témata prezentujeme prostřednictvím odpovědí našich učitelů na otázky v dotazníku. Podobně jako v minulých kapitolách je zde každé téma uvedeno tabulkou, v níž jsou obsaženy jak konkrétní formulace otázek, tak procenta souhlasných a nesouhlasných odpovědí u každé z nich. Také zde jsme pro přehlednost sloučili obě pozitivní a obě negativní kategorie vždy do jedné a otázky seřadili sestupně podle procenta souhlasných odpovědí učitelů na ně. V situacích, kdy se od sebe výrazněji odlišují odpovědi učitelů základních škol a učitelů působících na víceletých gymnáziích, doplňujeme tyto informace v samostatné tabulce nebo na ně upozorňujeme v textu. U některých tematických okruhů uvádíme pro srovnání také výsledky mezinárodního šetření, případně hodnocení téže problematiky žáky či řediteli škol.

Odpovědi učitelů byly v rámci mezinárodního srovnávacího výzkumu váženy na základě toho, kolik žáků ten který učitel vyučuje. Percentuální hodnoty uvedené v tabulkách je proto třeba interpretovat nikoli jako odpověď uváděnou určitým podílem učitelů, ale jako odpověď, kterou udávají učitelé určitého podílu žáků.

5.1 VÝZNAM A STATUS OBČANSKÉ VÝCHOVY

Jak velký význam má občanská výchova?

Prosíme o ohodnocení následujících výroků pomocí uvedené škály:

	rozhodně souhlasím	souhlasím	nesouhlasím	rozhodně nesouhlasím
Výuka občanské výchovy ve škole má pro naši zem velký význam	81, 1 %		18, 9 %	
Výuka občanské výchovy je pro politický a občanský rozvoj žáků rozhodující	53, 5 %		46, 5 %	
Řídící pracovníci ve školství věnují občanské výchově malou pozornost	21, 7 %		79, 3 %	
Školy jsou pro vývoj občanských názorů a postojů žáků nepodstatné	5, 9 %		94, 1 %	

Z tabulky je patrné, že učitelé připisují výuce občanské výchovy na školách velký význam. Přestože připouštějí, že na rozvoj politických a občanských postojů působí i mimoškolní vlivy, naprostá většina jich je přesvědčena o tom, že **škola hraje z hlediska občanského rozvoje žáků podstatnou úlohu**. Uznávají také její význam z hlediska rozvoje celé země. Většina žáků je tak vyučována učiteli, kteří potvrzují celospolečenskou důležitost své vlastní role. Většina oslovených učitelů se dále domnívá, že i ze strany řídicích pracovníků ve školství je problematice občanské výchovy věnována dostatečná pozornost. Avšak jak ukazuje následující tabulka, není tímto otázkou výuky občanské výchovy zdaleka vyjasněna.

Co se má v občanské výchově učit?

Prosíme o ohodnocení následujících výroků pomocí uvedené škály:

	rozhodně souhlasím	souhlasím	nesouhlasím	rozhodně nesouhlasím
Učitelé by měli vyučovat v souladu s učebními osnovami a standardy v oblasti občanské výchovy	93, 4 %		6, 6 %	
O tom, co by se mělo v občanské výchově učit, existuje u nás široký společenský konsensus	51, 2 %		48, 8 %	
V posledních letech dochází k tak rychlým změnám, že učitelé často nevědí, co mají v občanské výchově učit	32, 7 %		67, 3 %	
Učitelé by se měli dohodnout s žáky, co se má v občanské výchově učit	29, 0 %		71, 0 %	
Kvůli konfliktům a rozdílným názorům ve společnosti není možné dospět ke shodě na tom, co by se mělo v občanské výchově vyučovat	12, 6 %		87, 4 %	
Důležité věci v oblasti občanské výchovy nemohou být vyučovány ve škole	5, 9 %		94, 1 %	

Přestože se učitelé domnívají, že výuka občanské výchovy ve školách má pro rozvoj občanských postojů a názorů nezpochybnitelný význam, **pochybují, že existuje všeobecná shoda v tom, co by se v tomto předmětu mělo vlastně učit**. Učitelé pouhé poloviny žáků souhlasí s názorem, že ve společnosti existuje široký konsensus ohledně toho, co by se mělo stát předmětem výuky v občanské výchově. Mezi učiteli víceletých gymnázií je přitom míra souhlasu s tímto tvrzením nižší (učitelé 35 % žáků) než mezi učiteli působícími na základních školách (učitelé 53 % žáků). Na druhou stranu si však učitelé nemyslí, že k určitému konsensu není možné dospět, i když podle názoru učitelů více než 30 % žáků je jeho dosažení komplikováno společenskými změnami, k nimž u nás v posledních letech dochází. V situaci, kdy neexistuje všeobecně sdílený konsensus ohledně výchovy k občanství, se většina učitelů přiklání k tomu, aby se vyučovalo v souladu s osnovami a učebními standardy; jen menšina by se na obsahu výuky chtěla dohodnout s žáky.

Pokud jde o status občanské výchovy, **většina českých učitelů se přiklání spíše k myšlence, aby se občanská výchova vyučovala jako samostatný předmět**. S tímto pojetím občanské

výchovy souhlasí učitelé více než 80 % našich žáků. Učitelé zhruba dvou třetin žáků si zároveň dokáží představit, že by výchova k občanství byla integrována do předmětů vztahujících se k humanitním a společenským vědám. Názory ředitelů škol na tutéž otázku jsou více vyhraněné: 90 % ředitelů se domnívá, že by se občanská výchova měla učit jako samostatný předmět a jen necelá polovina by souhlasila s integračním modelem. Zajímavé však je, že **na rozdíl od České republiky vyjádřili učitelé ve většině jiných zemí podporu právě modelu občanské výchovy jako součásti jiných společenskovědních předmětů.**

5.2 PŘÍPRAVA UČITELŮ NA HODINY OBČANSKÉ VÝCHOVY

Jak se připravujete na výuku občanské výchovy? Když připravujete téma mající vztah k občanské výchově, z jakých zdrojů čerpáte?

Prosíme o ohodnocení následujících bodů pomocí uvedené škály:

	<i>velmi důležité</i>	<i>důležité</i>	<i>méně důležité</i>	<i>nedůležité</i>
Původní zdroje (jako např. ústavy, deklarace lidských práv atp.)	92, 2 %		7, 8 %	
Vaše vlastní představy o tom, co je důležité znát z občanské výchovy	84, 1 %		15, 9 %	
Oficiální požadavky (standardy) v oblasti občanské výchovy	81, 6 %		19, 4 %	
Média (noviny, časopisy, televize)	80, 0 %		20, 0 %	
Oficiální učební osnovy	79, 9 %		20, 1 %	
Schválené učebnice	76, 8 %		23, 2 %	
Materiály, které jste si sám (sama) vytvořil(a)	58, 4 %		41, 6 %	
Materiály publikované komerčními společnostmi, veřejnými institucemi nebo soukromými nadacemi	23, 3 %		76, 7 %	

Při přípravě hodin občanské výchovy **využívají naši učitelé nejraději různé původní zdroje.** Relativně málo důležité jsou pro ně naopak samostatně vypracované materiály a materiály publikované komerčními společnostmi, veřejnými institucemi nebo soukromými nadacemi. V ostatních zemích je až na výjimky situace obdobná, ačkoli ve většině z nich přisuzují učitelé vedle původních zdrojů velkou důležitost také materiálům převzatým z médií (v 21 zemích hodnotí mediální zdroje jako důležité nebo velmi důležité učitelé více než 90 % žáků). Jak jsme již uvedli také v předchozím oddíle, řada našich učitelů vychází při plánování své výuky z oficiálních standardů a učebních osnov. Stejně tak se jich však většina řídí i **vlastními představami o tom, co je důležité z občanské výchovy znát.** Vlastní představy o občanské výchově jsou přitom důležité pro pedagogy ve všech zúčastněných zemích, v několika z nich dokonce výrazně důležitější než oficiální standardy a učebnice.

V otázce přípravy na výuku jsme dále shledali některé rozdíly mezi učiteli základních škol a gymnázií. Na základních školách jsou více než na víceletých gymnáziích využívány učebnice a učební osnovy, kdežto na gymnáziích více než na základních školách materiály, které si učitel sám vytvořil, a materiály publikované komerčními společnostmi a dalšími subjekty. Samostatně vytvořené materiály považují za důležité nebo velmi důležité učitelé více než 70 % gymnazistů, zatímco například osnovy a schválené učebnice učitelé pouhých 60 % z nich.

5.3 VÝUKOVÉ CÍLE OBČANSKÉ VÝCHOVY

Od oficiálních standardů a učebních osnov, ale také od vlastních představ učitelů o občanské výchově se dále odvíjejí její výukové cíle. Názory učitelů na cíle občanské výchovy byly v našem dotazníku zjišťovány dvěma otázkami.

Na co je při výuce občanské výchovy na Vaší škole kladen důraz?

Zaškrtněte pouze jeden čtvereček v každém sloupci!

Přemýšlím-li o výuce občanské výchovy v naší škole, myslím, že největší důraz...

	je kladen na	by měl být kladen na
znalosti o společnosti	39, 3 %	2, 3 %
rozvoj hodnot	20, 9 %	29, 5 %
nezávislé (kritické) myšlení žáků	14, 1 %	32, 8 %
aktivní účast žáků na společenských a politických aktivitách	3, 0 %	13, 8 %
nezodpověděl(a)	22, 7 %	21, 6 %

Podle názoru učitelů je při výuce občanské výchovy na našich školách **zdaleka největší důraz kladen na znalosti o společnosti, a to i přesto, že jen velmi málo učitelů je přesvědčeno o tom, že právě osvojování znalostí by mělo být hlavním cílem.** Přílišný důraz na znalosti však konstatují učitelé z většiny zemí, které byly do mezinárodního výzkumu zapojeny. Pouze v pěti zemích je více než znalosti akcentován rozvoj hodnot. Naopak názory učitelů na preferované cíle občanské výchovy se v mezinárodním srovnání různí. Ve více než polovině zemí je to podobně jako u nás kombinace kritického myšlení a hodnot, v dalších je buď silněji zdůrazněn jeden z těchto dvou cílů, nebo aktivní účast na společenských a politických aktivitách kombinovaná s rozvojem hodnot a případně i kritickým myšlením.

Mezi preferované, avšak nikoli nejvíce naplňované cíle občanské výchovy patří podle názoru našich učitelů rozvoj kritického myšlení a rozvoj hodnot. V tomto ohledu se přitom neobjevují žádné významnější rozdíly mezi učiteli žáků základních škol a žáků víceletých gymnázií. Avšak co se týče skutečného naplňování požadovaných cílů, můžeme již pozorovat určité odlišnosti. Na základních školách je podle mínění učitelů alespoň do určité míry pečováno o rozvoj hodnot (učitelé 23 % žáků), zatímco kritické myšlení není příliš rozvíjeno (učitelé 13 % žáků). Na víceletých gymnáziích je tomu právě naopak: učitelé více než 23 % žáků se zaměřují na rozvoj jejich kritického myšlení, kdežto na rozvoj hodnot pouze učitelé necelých 6 % žáků. Na rozdíl od některých jiných zemí nenachází výchova k aktivní účasti na společenských a politických aktivitách mezi českými učiteli výraznější podporu. Zhruba pětina našich žáků je pak vyučována učiteli, kteří otázku z nějakého důvodu nezodpověděli (patrně pro ně bylo obtížné zvolit v každém sloupci pouze jednu možnost, jak požadovala instrukce).

Výše uvedené údaje poukazují na rozpor mezi stávajícím stavem ve výuce občanské výchovy a představami učitelů o tom, jak by měla být realizována v ideálním případě. Tento rozpor může do určité míry vyplývat z toho, že v souladu s učebními osnovami by žáci měli zvládnout poměrně velký rozsah učiva, které je v mnohém ohledu obtížné, a učitelům tak v hodinách nezbývá prostor na rozvoj těch stránek žákovy osobnosti, které oni sami považují za důležitější,

jako je například kritické myšlení nebo rozvoj hodnot. Následující tabulka se již týká představ učitelů o tom, jaké konkrétní hodnoty či postoje by podle jejich vlastního názoru měly být v rámci občanské výchovy rozvíjeny.

V následující části uvádíme několik dovedností, přístupů a cílů týkajících se občanské výchovy, které mohou být kontroverzní.

Zhodnoťte, prosím, jak jsou pro Vás důležité.

Jak je podle Vás důležité, aby se žáci naučili...

	<i>velmi důležité</i>	<i>důležité</i>	<i>méně důležité</i>	<i>nedůležité</i>
rozvíjet poctivost	99, 0 %		1, 0 %	
bojovat proti nespravedlnosti	98, 5 %		1, 5 %	
rozvíjet pracovitost	98, 5 %		1, 5 %	
dodržovat pravidla / předpisy	97, 6 %		2, 4 %	
uznat hodnotu našeho národa	95, 9 %		4, 1 %	
rozvíjet ukázněnost	89, 5 %		10, 5 %	
postavit se za něčí názor	89, 2 %		10, 8 %	
rozvíjet uvědomování si celosvětových potřeb	88, 3 %		11, 7 %	
kritizovat nacionalismus	86, 6 %		13, 4 %	
rozpoznat něčí vlastní zájmy	86, 3 %		13, 7 %	
zajistit příležitosti menšinám k vyjádření jejich vlastní kultury	84, 2 %		15, 8 %	
posilovat národní kulturu proti zahraničnímu vlivu	80, 6 %		19, 4 %	
být si vědom nebezpečí technologického pokroku	68, 0 %		32, 0 %	
pochopit, že občanská neposlušnost je někdy nutná k dosažení lepších podmínek	61, 8 %		38, 2 %	
přijmout konflikt a umět z něj vytěžit	53, 8 %		46, 2 %	

Jak je vidět z tabulky, všechny uvedené cíle jsou učiteli pokládány za poměrně důležité z hlediska občanského rozvoje žáků. Zejména u těch, které se umístily na předních místech, je obtížné říci, který z nich je důležitější, neboť rozdíly v podílu souhlasných odpovědí jsou minimální. Odpovědi učitelů na tuto otázku byly proto podrobeny faktorové analýze, jejíž výsledky mohou v údajích odhalit určitou strukturu, která na první pohled nemusí být zcela patrná. Tímto způsobem byly identifikovány čtyři typy hodnotových, resp. postojových orientací, které může občanská výchova rozvíjet:

- orientace na **občanskou poslušnost**, pro níž jsou charakteristické tyto dílčí postoje a hodnotové orientace: poctivost, pracovitost, ukázněnost, dodržování pravidel a předpisů a odpor proti nespravedlnosti
- orientace na **kritický přístup ke společnosti**, charakterizovaná přijetím konfliktu, názorem, že občanská neposlušnost je někdy nutná k dosažení lepších podmínek, uvědomováním si nebezpečí, která jsou spojena s technologickým pokrokem, smyslem pro rozpoznání něčích vlastních zájmů a odhodláním postavit se za něčí názor

- orientace na **globální problémy lidstva a multikulturní problematiku**, pro níž je typická kritika nacionalismu, vstřícný vztah k menšinám a jejich kulturním potřebám a silné vědomí celosvětových potřeb
- **nacionalistická** orientace, která akcentuje hodnotu vlastního národa a usiluje o posílení národní kultury proti zahraničním vlivům

Z percentuálních údajů uvedených v tabulce je možné odvodit, že **mezi našimi učiteli je největší důraz kladen na rozvoj občanské poslušnosti**. V menší míře je podle jejich názoru důležitý rozvoj postojů orientovaných na globální a multikulturní problematiku. Za pozornost stojí zjištění, že poměrně **velké oblibě se těší i rozvoj národnostního cítění**, a to nejen ve smyslu uznání hodnoty vlastního národa, ale **také ve směru již poněkud kontroverzní orientace na posilování národní kultury proti zahraničním vlivům**. Konečně rozvoj kritického postoje ke společnosti nachází mezi našimi učiteli relativně málo příznivců.

5.4 VYUČOVACÍ METODY, ORGANIZAČNÍ FORMY A METODY HODNOCENÍ VE VÝUCE

Následující seznam představuje aktivity, které mohou být součástí občanské výchovy a předmětů majících vztah k občanské výchově. **Jak často používáte následující aktivity ve Vašich hodinách?**

Označte, prosím, jak často používáte následující aktivity ve Vašich hodinách:

	<i>velmi často</i>	<i>často</i>	<i>někdy</i>	<i>nikdy</i>
Učitel klade otázky a žáci odpovídají	82, 3 %		17, 7 %	
Žáci pracují s učebnicemi	60, 8 %		39, 2 %	
Učitel vybírá témata k diskusi ve třídě	59, 2 %		40, 8 %	
Učitel zahrnuje do výuky ve třídě diskuse o kontroverzních tématech	49, 5 %		50, 5 %	
Učitel vykládá látku a žáci si dělají poznámky	37, 4 %		62, 6 %	
Žáci pracují s cvičnými nebo pracovními sešity	33, 2 %		66, 8 %	
Žáci se zapojují do hraní určitých rolí a modelování situací	27, 3 %		72, 7 %	
Žáci pracují ve skupinách na různých tématech a připravují prezentaci	23, 3 %		76, 7 %	
Žáci pracují na projektech vyžadujících zjišťování informací mimo školu	15, 9 %		84, 1 %	
Žáci se zapojují do veřejného života ve společnosti	9, 4 %		90, 6 %	

Podle posouzení učitelů patří mezi nejpoužívanější metody při výuce občanské výchovy kladení otázek, na něž žáci odpovídají, práce s učebnicemi a zařazování diskusí nad různými společenskými tématy. Již méně je zastoupen výklad a práce se cvičnými nebo pracovními sešity. Ještě menší oblibě se těší metody hraní rolí a práce žáků ve skupinách či na projektech. Do aktivit ve veřejném životě zapojují své žáky učitelé pouhých 9 % z nich.

Globálně vzato **převažují při výuce občanské výchovy verbální vyučovací metody a z nich především metody založené na dialogu** (učitel a žák, popř. diskuse v celé třídě) a metody práce s textovými materiály.⁴ Pokud jde o organizační formy, do nichž jsou uvedené metody zasazeny, **převládá frontální výuka s centrální úlohou učitele, doplněná o formu samostatné práce**

žáků s učebnicemi. Méně tradiční formy výuky jako skupinové nebo projektové vyučování nejsou při výuce občanské výchovy na našich školách příliš využívány. Tato organizace občanské výchovy je nicméně charakteristická pro většinu zemí, které se mezinárodního výzkumu zúčastnily.

Porovnáme-li nyní výsledky obsažené v této tabulce s tím, jak se učitelé vyjádřili k preferovaným a realizovaným cílům občanské výchovy (viz výše), pak **mezi nejvyužívanější metody patří skutečně ty, které jsou zaměřeny spíše na rozvoj znalostí** (kladení otázek, práce s učebnicemi). Na opačném pólu se potom umístily metody podporující aktivní účast žáků na veřejném životě, které jsou využívány jen zřídka. Zde opět panuje soulad mezi názory učitelů na používané metody a realizované cíle, na rozdíl od rozvíjení znalostí tu ale mizí rozdíl mezi používanými metodami a preferovanými cíli. Dále je zajímavá relativně velká disproporce mezi poměrně častým zařazováním diskusních aktivit, které často nebo velmi často využívají učitelé více než poloviny žáků, a vyjadřovanou malou úspěšností při rozvoji kritického myšlení a hodnot. Přitom diskuse dává žákům příležitost zaujmout k určitému problému vlastní stanovisko a porovnat jej dále s názory a postoji ostatních. Případně je vede také k tomu, aby určité názory nepřijímali jako hotová fakta, ale aby se nad nimi kriticky zamysleli. Na základě toho, jak se učitelé vyjádřili v této a v předchozí otázce, se tedy zdá, že možná nedovedou skupinovou diskusi pro rozvoj hodnot a kritického myšlení žáků dostatečně využít.

Také v otázce používaných metod existují rozdíly mezi učiteli působícími na základních školách a na gymnáziích. Následující tabulka uvádí ty aktivity, v nichž se objevily výraznější rozdíly mezi oběma typy škol.

	velmi často + často	
	ZŠ	G
Učitel klade otázky a žáci odpovídají	81, 5 %	89, 8 %
Žáci pracují s učebnicemi	61, 6 %	53, 1 %
Učitel zahrnuje do výuky ve třídě diskuse o kontroverzních tématech	48, 5 %	58, 8 %
Učitel vykládá látku a žáci si dělají poznámky	34, 5 %	64, 1 %
Žáci pracují s cvičnými nebo pracovními sešity	34, 2 %	23, 5 %
Žáci pracují na projektech vyžadujících zjišťování informací mimo školu	15, 2 %	21, 4 %

Pokud jde o metody předávání poznatků, **učitelé základních škol volí spíše práci s učebnicemi, zatímco učitelé víceletých gymnázií preferují výklad. Ten zde dokonce převažuje i nad diskusními aktivitami.** Co se týče metod, jejichž smyslem je reprodukce (opakování) poznatků,

⁴ Klasifikace vyučovacích metod je převzata z: Skalková, J.: Obecná didaktika (Praha: ISV, 1999).

dávají učitelé obou typů škol přednost otázkám kladeným žákům v bezprostřední interakci spíše než řešení úloh v pracovních či procvičovacích sešitech. Přesto je na základních školách ve srovnání s víceletými gymnázii větší procento žáků, kteří pracují často nebo velmi často s pracovními sešity, kdežto na gymnáziích jsou více než na základních školách využívány otázky a odpovědi. Pokud jde o méně tradiční vyučovací metody, resp. organizační formy, zaznamenává tabulka výraznější rozdíl pouze u projektového vyučování. Rozdíly mezi základními školami a gymnázii v souvislosti s účastí žáků na speciálních projektech v oblasti občanské výchovy potvrzují i odpovědi ředitelů škol. Zajímavé je však také to, že zatímco na základních školách máme zhruba 7 % žáků, kteří se nikdy neúčastnili skupinového vyučování, na gymnáziích jich je už 17 %. Pokud jde o situační metody a hraní rolí, je situace obdobná: nikdy na něm neparticipuje 12 % žáků základních škol, ale 18 % žáků víceletých gymnázií. (Díky kategorii „někdy“ se pak v obou těchto případech situace vyrovná, takže se tyto rozdíly v tabulce neprojevily.)

METODY HODNOCENÍ

Jak hodnotíte žáky?

Zaškrtněte, prosím, příslušný čtvereček. Zaškrtněte pouze dva čtverečky!

Když hodnotím žáky z občanské výchovy nebo z předmětu majícím vztah k občanské výchově, spoléhám se zejména na...

hodnocení aktivity žáků v hodině	77,3 %
ústní zkoušení	38,7 %
písemné práce	37,3 %
testy s výběrem odpovědi	27,1 %
jiné formy hodnocení	9,9 %
žádné specifické hodnocení	0,1 %

Zdaleka nejpoužívanější je hodnocení žáků na základě posouzení jejich aktivity v hodinách, na něž se spoléhají učitelé necelých 80 % žáků. Dalšími dvěma nejčastěji používanými metodami hodnocení jsou potom ústní zkoušení a písemné práce, které ve svých hodinách uplatňují učitelé asi 40 % žáků.

Následující tabulka podává informaci o rozdílech v používání jednotlivých metod hodnocení mezi učiteli základních škol a víceletých gymnázií.

	ZŠ	G
hodnocení aktivity žáků v hodině	80,5 %	48,8 %
ústní zkoušení	36,7 %	57,1 %
písemné práce	34,8 %	59,6 %
testy s výběrem odpovědi	28,3 %	17,0 %
jiné formy hodnocení	10,2 %	6,9 %
žádné specifické hodnocení	0 %	0,5 %

Zatímco rozložení odpovědí učitelů základních škol zhruba odpovídá tomu, co jsme uvedli výše v souvislosti s učitelskou populací hodnocenou jako celek, u odpovědí učitelů víceletých gymnázií se objevují výrazné „výkyvy“ takřka ve všech položkách. Podobně jako u učitelů základních škol se mezi učiteli víceletých gymnázií těší hodnocení prostřednictvím ústního zkoušení zhruba stejné oblibě jako hodnocení na základě písemných prací. (Avšak zatímco na základních školách používají tyto formy hodnocení učitelé okolo 35 % žáků, na gymnáziích učitelé téměř 60 % žáků. Naproti tomu hodnocení vycházející z posouzení žákovské aktivity v hodinách, které je používáno učiteli 80 % žáků základních škol, používají na víceletých gymnáziích učitelé necelé poloviny žáků. Dále pak testy s výběrem odpovědí, které na základních školách využívají učitelé 28 % žáků, jsou při hodnocení žáků gymnázií uplatňovány jen u 17 % z nich.)

5.5 CO JE POTŘEBA ZLEPŠIT?

Co by se podle Vás mělo v oblasti občanské výchovy na Vaší škole zlepšit?

Z následujícího výčtu vyberte **tři nejdůležitější** body zaškrtnutím příslušných tří čtverečků.

Je potřeba...

lepší materiály a učebnice	51,3 %
více spolupráce s externími odborníky	41,5 %
doplňkové vzdělávací kurzy týkající se náplně předmětu	39,6 %
více materiálů a učebnic	33,1 %
více zdrojů pro aktivity mimo učební osnovy	29,6 %
doplňkové kurzy výukových metod	28,7 %
více spolupráce mezi učiteli různých předmětů	22,5 %
více příležitostí pro speciální projekty	17,4 %
více autonomie pro rozhodování na úrovni školy	15,0 %
více hodin v rozvrhu věnovaných občanské výchově	6,1 %

Ke zkvalitnění výuky občanské výchovy na českých školách by podle názoru učitelů především přispělo, kdyby měli k dispozici **lepší materiály a učebnice, více příležitostí ke spolupráci s externími odborníky a k dalšímu sebevzdělávání v souvislosti s obsahovou náplní předmětu**. Celkově by se však dalo říci, že žádnou z uvedených položek nevnímají učitelé jako oblast všeobecně kritického nedostatku. Je zajímavé, jak málo našich učitelů pocituje potřebu větší hodinové dotace, přestože ve výsledcích mezinárodního šetření se tato oblast ukázala jako jedna z nejpálčivějších (vedle potřeby lepších materiálů a obsahově zaměřených doplňkových kurzů).

Pokud jde o rozdíly mezi základními školami a víceletými gymnázii, pak učitelé gymnázií si méně než učitelé základních škol stěžují na nedostatek a špatnou kvalitu materiálů a učebnic a nedostatečnou spolupráci s externími odborníky. Na druhou stranu by více než učitelé základních škol uvítali více příležitostí pro speciální projekty a zejména více hodin v rozvrhu.

5.6 TŘÍDNÍ KLIMA V HODINÁCH OBČANSKÉ VÝCHOVY

Dosud jsme se výukou občanské výchovy zabývali z hlediska toho, jak se o ní vyjádřili učitelé, případně ředitelé škol. Nyní nabídneme opačný pohled: jak vnímají výuku sami žáci. Názory žáků na výuku občanské výchovy byly zjišťovány souborem otázek, v nichž se měli žáci vyslovit k tomu, jak často se při hodinách věnují určitým aktivitám. Soubor obsahoval celkem dvanáct položek, z nichž každá vymezovala jednu aktivitu. Jednotlivé položky je možné dále rozdělit do tří skupin, které odpovídají třem různým aspektům výuky občanské výchovy:

- otevřenost třídní atmosféry pro diskusi
- paměťové učení
- metody předávání, resp. přijímání hotových poznatků

Další část dotazníku zahrnuje některá tvrzení týkající se dění na vaší škole. Při odpovědích na tyto otázky měj na mysli obzvláště hodiny dějepisu a občanské výchovy.

Přečti si, prosím, každé tvrzení a zaškrtni políčko ve sloupci, který nejlépe vyjadřuje tvůj názor na toto tvrzení

	často	někdy	výjimečně	nikdy
Žáci jsou školou podporováni, aby si tvořili své vlastní názory	73,3 %		26,6 %	
Žáci ve třídě volně vyjadřují své názory, dokonce i tehdy, když se liší od názorů většiny ostatních žáků	69,1 %		30,9 %	
Učitelé respektují naše názory a vybízejí nás, abychom své názory vyjadřovali během výuky	65,2 %		34,8 %	
Při vysvětlování nějakého tématu učitelé předkládají žákům několik různých pohledů	63,4 %		36,6 %	
Žáci mohou během výuky volně a otevřeně nesouhlasit s názory svých vyučujících na politické a společenské události	62,3 %		37,7 %	
Učitelé vybízejí žáky k diskusím o politických a společenských událostech, na které mají lidé různé názory	45,5 %		54,5 %	
Žáci předkládají k diskusi ve třídě aktuální politické události	41,5 %		58,5 %	
Při výkladu historie nebo politických událostí kladou učitelé velký důraz na učení se faktů a dat	77,7 %		22,2 %	
Učitelé vyžadují od žáků, aby se z paměti učili data nebo definice	69,0 %		31,0 %	
Nejllepší způsob, jak dostat dobrou známku z předmětů jako je občanská výchova či dějepis, je naučit se nazpaměť fakta a data	68,9 %		31,1 %	
Žáci pracují s učebnicemi	85,1 %		14,9 %	
Učitelé přednášejí a žáci si dělají poznámky	56,3 %		43,7 %	

Otázky z první skupiny se ptají na to, zda jsou žáci při hodinách občanské výchovy vybízeni k diskusím a zda mohou otevřeně vyjádřit svůj názor či projevit nesouhlas. Na základě uvedených údajů bychom mohli říci, že žáci spíše souhlasí s tím, že v hodinách občanské výchovy je diskusím věnováno poměrně dost prostoru. Kromě posledních dvou položek, které se vztahují k diskusím nad aktuálními či kontroverzními politickými, resp. společenskými tématy (jednou iniciovanými učitelem, podruhé ze strany žáků), vyjádřilo se všemi tvrzeními z této skupiny souhlas více než 60 % žáků. Z mezinárodního srovnání však vyplývá, že **čeští žáci hodnotí třídní klima v průměru jako méně otevřené k diskusím než žáci z většiny jiných zemí**. Takový názor je nicméně typický spíše pro

žáky základních škol. Žáci víceletých gymnázií naopak vnímají atmosféru ve třídách jako otevřenější pro diskusi a ve svém hodnocení převyšují dokonce i hodnotu mezinárodního průměru.

Druhá a třetí skupina otázek zjišťují v podstatě opak toho co skupina první. Ptali jsme se zde žáků, do jaké míry je při výuce občanské výchovy a příbuzných předmětů podle jejich mínění kladen důraz spíše na učení se faktům a datům než na skupinovou diskusi a možnost vyjádřit vlastní názor. Poslední dvě otázky se potom vztahují k metodám předávání, resp. přijímání poznatků, které směřují k osvojování hotových poznatků spíše než k jejich společnému formulování. Z tabulek je patrné, že **na učení se faktům a datům (která si žáci osvojují především studiem učebnic) je podle názoru žáků kladen při výuce občanské výchovy a příbuzných předmětů přinejmenším tak velký důraz jako na vzájemné diskuse nad probíranými tématy**. V situacích bezprostřední interakce mezi učitelem a žákem se sice omezuje role monologického výkladu, a vytváří se tak určitý prostor pro diskusi, ta je však stále ještě zastoupena méně často než výklad. Časté a občasné zařazování výkladu do hodin občanské výchovy připouští 56 % žáků, kdežto učitelem stimulovanou diskusi pouze 46 %. **Ve srovnání s odpověďmi učitelů na otázku, jaké aktivity při výuce používají, pak žáci roli výkladu i práce s učebnicí výrazně nadhodnocují (o 20 – 25 %) a naopak podhodnocují diskusní aktivity (o 5 – 15 %)**. Bez ohledu na uvedené odlišnosti se však žáci s učiteli celkem shodují v tom, že při výuce občanské výchovy je u nás **obecně kladen velký důraz na osvojování znalostí**.

Jak jsme již uvedli, **žáci víceletých gymnázií vnímají třídní atmosféru jako mnohem otevřenější pro diskusi než žáci základních škol**. Podíl jejich souhlasných odpovědí u položek v první části tabulky je ve srovnání se žáky základních škol zhruba o 10 – 20 % vyšší. **Stejně tak je ale podle názoru žáků na gymnáziích kladen větší důraz na paměťové učení**. Pokud jde o uplatňování vyučovacích metod, které vedou k osvojení poznatků, pak na základních školách se podle mínění žáků spíše pracuje s učebnicemi, kdežto na gymnáziích je používanější metodou výklad. V tomto ohledu se žáci shodují se svými učiteli, ačkoli ve srovnání s nimi obě skupiny žáků opět roli zmíněných metod o 20 – 25 % nadsazují. Co se týče využívání diskusních aktivit, je hodnocení žáků základních škol opět mírně pesimističtější než názor jejich učitelů, avšak žáci víceletých gymnázií se se svými učiteli již poměrně shodují.

5.7 OBSAHOVÁ NÁPLŇ A VÝCHOVNÁ ROLE OBČANSKÉ VÝCHOVY

Jaká témata vyučujete?

Následující tabulka obsahuje seznam 20 témat.

		<i>téma je pro mne velmi důležité + důležité</i>	<i>při jeho probírání se cítím naprosto jistý(á) + jistý(á)</i>	<i>žáci se o něm dozvědí velmi mnoho + dostatečně</i>
	Životní prostředí	98, 3 %	94, 4 %	87, 7 %
	Národní dějiny	96, 4 %	89, 4 %	84, 2 %
	Občanské ctnosti	93, 3 %	87, 0 %	75, 7 %
Obč. a lidská práva	Lidská práva	100 %	89, 1 %	91, 7 %
	Práva a povinnosti občanů	100 %	89, 2 %	88, 8 %
	Kulturní odlišnosti	84, 8 %	74, 8 %	61, 2 %
	Rovné příležitosti	82, 1 %	87, 7 %	57, 5 %

		<i>téma je pro mne velmi důležité + důležité</i>	<i>při jeho probírání se cítím naprosto jistý(á) + jistý(á)</i>	<i>žáci se o něm dozvědí velmi mnoho + dostatečně</i>
Ústava a polit. systémy	Ústava ČR	94,9 %	75,9 %	68,4 %
	Rozdílná pojetí demokracie	81,1 %	73,4 %	51,2 %
	Volební systémy	75,8 %	73,1 %	60,0 %
	Soudní systém	67,7 %	42,0 %	35,2 %
	Politické systémy	66,8 %	65,7 %	45,3 %
Média	Nebezpečí propagandy	89,3 %	76,6 %	55,3 %
	Média	83,0 %	85,4 %	65,6 %
Mezinárodní	Mezinárodní problémy a vztahy	90,0 %	68,3 %	62,6 %
	Mezinárodní organizace	77,3 %	58,6 %	43,9 %
	Migrace obyvatelstva	52,3 %	53,8 %	32,5 %
Ekonomika	Ekonomická témata	71,7 %	49,6 %	29,0 %
	Sociální blahobyt	57,9 %	58,3 %	42,4 %
	Odborové svazy	27,4 %	40,9 %	15,7 %

Podle názoru učitelů patří mezi nejdůležitější témata, která by se měla v občanské výchově vyučovat, **problematika lidských a občanských práv, životního prostředí, důležité události z národních dějin, Ústava České republiky a občanské ctivosti**. Z tematických okruhů byl jako nejdůležitější ohodnocen okruh témat týkajících se občanských a lidských práv a dále okruh věnovaný problematice masmédií. Tato zjištění hodnotíme jako poměrně pozitivní, neboť napovídají, že v obsahovém pojetí občanské výchovy dochází k přesunu důrazu z tradičně vyučovaných formálních aspektů politických systémů k aktuálním společenským a politickým otázkám. Z tradičního okruhu témat byla učiteli co do důležitosti vyzdvížena především Ústava a rozdílná pojetí demokracie. Z mezinárodní problematiky je podle názoru učitelů důležitější věnovat se mezinárodním problémům a vztahům než mezinárodním organizacím. **Za nepřiliš významnou je považována problematika migrace obyvatelstva**, pravděpodobně také proto, že v rámci naší republiky nepředstavuje (zatím) závažnější problém. Celkově **nejméně důležitý se učitelům zdá být okruh ekonomických témat a z něj především téma odborových svazů**.

V tomto smyslu názory českých učitelů zhruba odpovídají mezinárodnímu průměru. Výjimečný je větší důraz kladený na životní prostředí a naopak relativně **menší důraz na média, kulturní odlišnosti, rovné příležitosti a soudní či politické systémy**. Obě témata, která jsou podle názoru českých učitelů nejméně důležitá (odborové svazy a migrace obyvatelstva), jsou co do důležitosti hodnocena nejnižší i v mezinárodním měřítku. U obou z nich je však průměrné hodnocení českých učitelů ještě nižší než mezinárodní průměr.

Při posuzování důležitosti jednotlivých témat se dále ukázaly některé odlišnosti mezi názory učitelů základních škol a víceletých gymnázií. Učiteli základních škol je výše než učiteli gymnázií

hodnocena problematika národních dějin, životního prostředí, občanských ctností a sociálního blahobytu. Učitelé gymnázií naopak více zdůrazňují mezinárodní problémy a vztahy, kulturní odlišnosti, problematiku médií, nebezpečí propagandy a kromě Ústavy, kde nebyl zjištěn výraznější rozdíl, také celý tematický okruh věnovaný politickým systémům.

Prakticky při probírání všech uvedených témat jsou si učitelé sami sebou jisti. Průměrná jistota českých učitelů odpovídá i mezinárodnímu průměru. Ve výzkumu nebyla prokázána souvislost mezi sebejistotou učitele a délkou jeho praxe, a to ani v České republice ani v mezinárodním měřítku. Platí zde však poměrně významná **souvislost mezi sebejistotou učitele při probírání určitého tématu a mírou důležitosti, kterou mu přisuzuje**. Čeští učitelé si nejjistěji připadají při výuce národních dějin, ekologické problematiky, občanských ctností, problematiky lidských a občanských práv (s výjimkou práv ve vztahu ke kulturním odlišnostem) a médií. Nejméně jisti sami sebou se cítí, když vyučují téma odborových svazů a další ekonomická témata, migraci obyvatelstva, ale také soudní systém.

Z posledního sloupce tabulky je patrné, že **pouze u čtyř témat mají podle názoru učitelů žáci dostatek příležitostí něco se o nich do konce 8. ročníku (nebo odpovídajícího ročníku víceletého gymnázia) dozvědět**. Jedná se konkrétně o životní prostředí, národní dějiny, lidská a občanská práva. **U sedmi témat uvedli učitelé více než poloviny žáků, že žáci mají ve škole jen málo příležitostí něco se o nich naučit**. Jedná se sice o témata, jimž učitelé připisují menší důležitost, přesto je však toto zjištění podle našeho názoru poměrně závažné. V případě názoru učitelů na příležitosti pro žáky naučit se něco o jednotlivých tématech byly zjištěny jen mírné rozdíly mezi základními školami a gymnázii. Týkají se zejména problematiky občanských ctností, migrace, médií (na základních školách více příležitostí než na gymnáziích) a ekonomických témat (více příležitostí na gymnáziích).

VÝCHOVNÁ ROLE OBČANSKÉ VÝCHOVY

Co se učí žáci ve vaší škole?

Prosíme o ohodnocení následujících výroků pomocí uvedené škály:

V naší škole se žáci učí... / Ve škole jsem se naučil(a)...

	učitelé		ředitelé		žáci	
	<i>rozhodně souhlasím + souhlasím</i>	<i>průměr*</i>	<i>rozhodně souhlasím + souhlasím</i>	<i>průměr*</i>	<i>rozhodně souhlasím + souhlasím</i>	<i>průměr*</i>
co dělat pro ochranu životního prostředí	99, 1 %	3, 34	99, 0 %	3, 43	78, 2 %	2, 93
starat se o to, co se děje v jiných zemích	96, 5 %	3, 10	91, 3 %	3, 06	57, 0 %	2, 60
spolupracovat ve skupinách s jinými žáky	91, 4 %	3, 04	99, 9 %	3, 23	89, 9 %	3, 10
o tom, jak je důležité volit v celostátních i komunálních volbách	89, 0 %	3, 00	83, 4 %	2, 95	41, 8 %	2, 33
rozumět lidem, kteří smýšlejí jinak	88, 6 %	2, 97	97, 7 %	3, 20	74, 2 %	2, 79

	učitelé		ředitelé		žáci	
	<i>rozhodně souhlasím + souhlasím</i>	<i>průměr*</i>	<i>rozhodně souhlasím + souhlasím</i>	<i>průměr*</i>	<i>rozhodně souhlasím + souhlasím</i>	<i>průměr*</i>
být vlastenci a občany oddanými své zemi	87,7 %	2,97	95,6 %	3,16	58,1 %	2,62
přispívat k řešení problémů ve svém okolí (ve společnosti)	87,0 %	2,93	94,3 %	3,13	69,1 %	2,76

* Průměrná hodnota z odpovědí na škále, kde:

1 = rozhodně nesouhlasím

2 = nesouhlasím

3 = souhlasím

4 = rozhodně souhlasím

Vedle obsahové náplně občanské výchovy, která se vztahuje zejména k úrovni a druhu znalostí, jaké si žáci v tomto předmětu osvojují, je možné zaměřit se také na to, v čem spočívá jeho výchovná role. Této problematice jsme se již věnovali v některých částech této kapitoly, vycházeli jsme tu ale především z názorů učitelů. Naopak předchozí dvě kapitoly mapovaly postoje a hodnotové orientace žáků, avšak aniž by zde byly uvedeny do vztahu k tomu, co se žáci učí ve školách. Nyní předkládáme sedm otázek týkajících se toho, jaké soubory znalostí, postojů a schopností škola u žáků rozvíjí, které byly položeny nejen učitelům, ale také ředitelům škol i žákům samým. Srovnání názorů všech tří zainteresovaných stran nabízí plastický pohled na výchovnou funkci občanské výchovy tak, jak je vyučována na našich školách.

Z tabulky je již na první pohled zřejmé **kritičtější hodnocení žáků ve srovnání s jejich učiteli a řediteli**. Zatímco naprostá většina učitelů a ředitelů souhlasí nebo rozhodně souhlasí s tím, že v jejich škole si žáci osvojují vše z uvedeného, žáci situaci zdaleka nevidí tak pozitivně. Zdá se, že učitelé jsou přesvědčeni o pozitivní výchovné roli školy i přesto, že si uvědomují, jak velký důraz na znalosti je v ní v současné době kladen.

V názorech učitelů zaujímá výrazné místo především **výchova k ochraně životního prostředí**, která je podle jejich mínění realizována téměř ve všech případech. Zajímavé je v tomto kontextu také zjištění, že zatímco v ostatních položkách vyjádřili rozhodný souhlas učitelé nejvýše 13 % žáků, s tím, že se žáci učí, co je třeba dělat pro ochranu životního prostředí, rozhodně souhlasí učitelé celých 35 % žáků. Toto zjištění koresponduje s názorem učitelů na důležitost ekologické problematiky a také s tím, že k tomu, aby se o ní něco dozvěděli, mají podle jejich soudu žáci ve škole dostatek příležitostí. Překvapivý je **výrazný souhlas učitelů s tím, že se žáci učí vzájemně spolupracovat ve skupinách, přestože metody skupinového vyučování do svých hodin častěji zařazují učitelé pouhé pětiny žáků** (viz výše). Zvláštní je také souhlas učitelů s tím, že se žáci ve škole učí starat se o to, co se děje v jiných zemích, ačkoli (jak je vidět v předchozí tabulce) mezinárodní problematika není v hodinách občanské výchovy příliš protěžována.

Hodnocení ředitelů je celkově ještě pozitivnější než hodnocení učitelů. Pouze u dvou položek – zájem o to, co se děje v jiných zemích, a poučení o důležitosti voleb – vyjádřili ředitelé menší míru souhlasu než učitelé. Nesoulad v odpovědích ředitelů škol a dotazovaných učitelů je dán zjevně tím, že zatímco ředitelé hodnotili výuku ve škole z globálního hlediska, dotazovaní učitelé se při odpovědi soustředili spíše na to, co si žáci odnášejí konkrétně z jejich hodin (tj. z hodin občanské výchovy a příbuzných předmětů), kde mají obě uvedená témata své místo.

Jak jsme již uvedli, hodnocení žáků je kritičtější. S názory učitelů a ředitelů se nejvíce shodují v tom, že škola je učit spolupracovat s ostatními, což je ve světle údajů o nepřilíh častém zařazování skupinového či projektového vyučování opět poměrně překvapivé. Žáci dále souhlasí s tím, že se ve škole naučili, co je třeba dělat pro ochranu životního prostředí, avšak v tomto případě zdaleka nevidí roli školy tak optimisticky jako pedagogové. **Poměrně závažné je zjištění, že zhruba 60 % žáků si nemyslí, že by je škola poučila o tom, jak je důležité volit v celostátních a komunálních volbách.** (Tato položka je také jedinou, jejíž průměrná škálová hodnota se blíží hodnotě 2, která vyjadřuje nesouhlas.) Pravidelná účast ve volbách patří také mezi atributy dobrého občana, kterým byla jak žáky, tak jejich učiteli přiznána relativně malá důležitost. V mezinárodním srovnání je hodnocení výchovné role školy našimi žáky u všech položek průměrné nebo podprůměrné. Největší rozdíl oproti mezinárodnímu průměru byl zaznamenán u položky „starat se o to, co se děje v jiných zemích“ a dále u poučení o důležitosti voleb.

U některých položek byly dále zjištěny určité rozdíly mezi názory učitelů, ředitelů a žáků základních škol na jedné straně a víceletých gymnáziích na straně druhé. O nejdůležitějších zjištěních přehledně informuje následující tabulka.

V naší škole se žáci učí... /

Ve škole jsem se naučil(a)...

		učitelé		ředitelé		žáci	
		<i>rozhodně souhlasím + souhlasím</i>	<i>průměr</i>	<i>rozhodně souhlasím + souhlasím</i>	<i>průměr</i>	<i>rozhodně souhlasím + souhlasím</i>	<i>průměr</i>
co dělat pro ochranu životního prostředí	ZŠ	99, 5 %	3, 36	99, 9 %	3, 44	79, 4 %	2, 95
	G	95, 7 %	3, 17	100 %	3, 37	67, 4 %	2, 71
být vlastenci a občany oddanými své zemi	ZŠ	88, 6 %	2, 98	95, 8 %	3, 17	59, 8 %	2, 65
	G	79, 8 %	2, 89	94, 1 %	3, 09	42, 2 %	2, 41
o tom, jak je důležité volit v celostátních i komunálních volbách	ZŠ	89, 6 %	3, 00	82, 1 %	2, 93	42, 4 %	2, 34
	G	83, 2 %	3, 02	95, 1 %	3, 16	38, 0 %	2, 30

Předně snad stojí za zmínku to, že gymnazisté jsou celkově ve svém hodnocení o něco kritičtější než žáci základních škol. Ve dvou položkách (ochrana životního prostředí a oddanost vlasti) je potom rozdíl v jejich hodnocení výraznější, přičemž se zde žáci shodují i se svými učiteli, resp. také řediteli u druhé z nich. Ředitelé víceletých gymnázií se pak častěji přiklání k názoru, že jejich škola učí žáky tomu, jak je důležité volit. Názory žáků a učitelů tomu však příliš neodpovídají. U ostatních položek nebyly zaznamenány žádné významnější rozdíly.

6. DALŠÍ VZDĚLÁVÁNÍ ŽÁKŮ A PRAXE

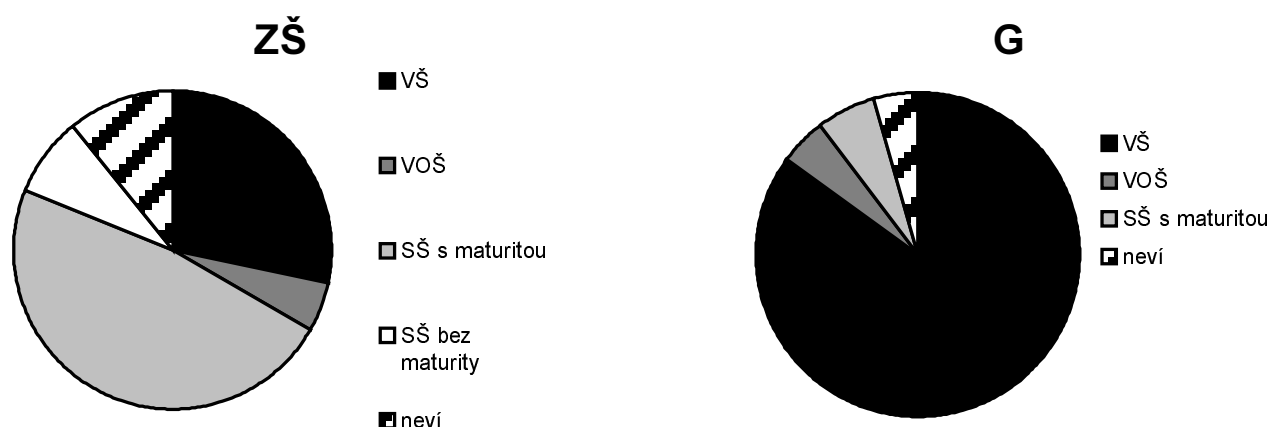
V poslední kapitole bychom vás rádi seznámili s výsledky šetření o názorech našich žáků na vzdělání a jejich postojích k práci a k budoucímu zaměstnání. Otázky byly připraveny českými odborníky a byly zadány v rámci mezinárodního výzkumu výchovy k občanství jako samostatný blok pouze žákům v České republice⁵. Ke struktuře výzkumu výchovy k občanství, tak jak byla vyvinuta na mezinárodní úrovni a jak byla v této publikaci dosud prezentována, nemá toto samostatné šetření již žádný vztah. Přesto jsou zjištění z něj pocházející natolik zajímavá, že bychom vás s nimi chtěli touto cestou rovněž seznámit a otevřít tak otázku úlohy škol při motivaci žáků k dalšímu vzdělávání, poradenství při výběru zaměstnání a sladění cílů výuky a výchovy na školách s potřebami trhu práce.

6.1 VZTAH ŽÁKŮ KE VZDĚLÁNÍ A K PRÁCI

Téměř všichni čtrnáctiletí žáci v České republice považují vzdělání za důležité pro úspěšnost v jejich budoucím zaměstnání. Jejich aspirace na budoucí vzdělání jsou relativně vysoké. Zhruba 40 % čtrnáctiletých žáků by v budoucnu chtělo dosáhnout terciárního vzdělání, zhruba 43 % žáků plánuje ukončit své vzdělání složením maturitní zkoušky a jen nepatrná část žáků si připouští možnost zakončení své vzdělávací dráhy absolvováním střední školy bez maturity. Realita však představám žáků příliš neodpovídá, a to zejména v případě vysokoškolského vzdělání, o němž uvažuje zhruba čtyřikrát více čtrnáctiletých žáků, než jaký je skutečný podíl vysokoškolsky vzdělané populace ve věku nad 25 let, a v případě středního vzdělání bez maturity, kdy skutečný počet osob nad 25 let věku se základním či neúplným středním vzděláním je ve srovnání s aspiracemi žáků více než osminásobný.

OBRÁZEK 1

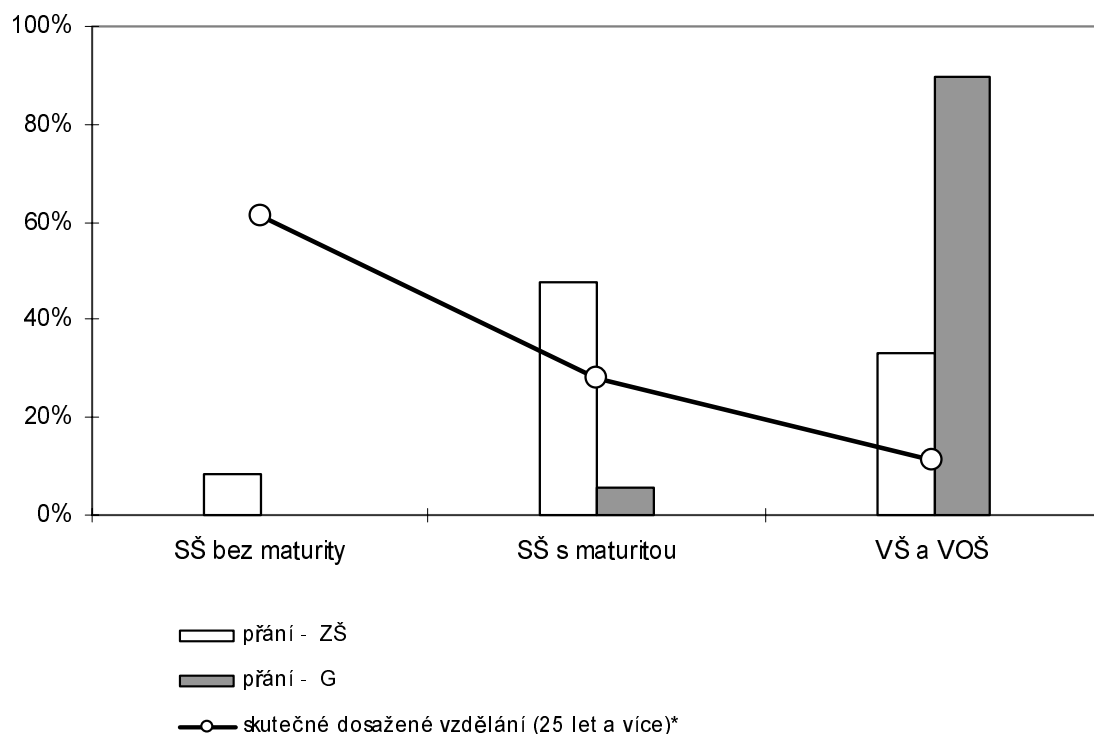
Představy čtrnáctiletých žáků o budoucím dosaženém vzdělání

⁵ Pro část šetření byl použit adaptovaný dotazník sociologického průzkumu „Zaměstnavatelé – jejich názory a potřeby“, který provedla v roce 1998 agentura AMD.

OBRÁZEK 2

Představy žáků o budoucím studiu a realita – 14letí žáci různých typů škol

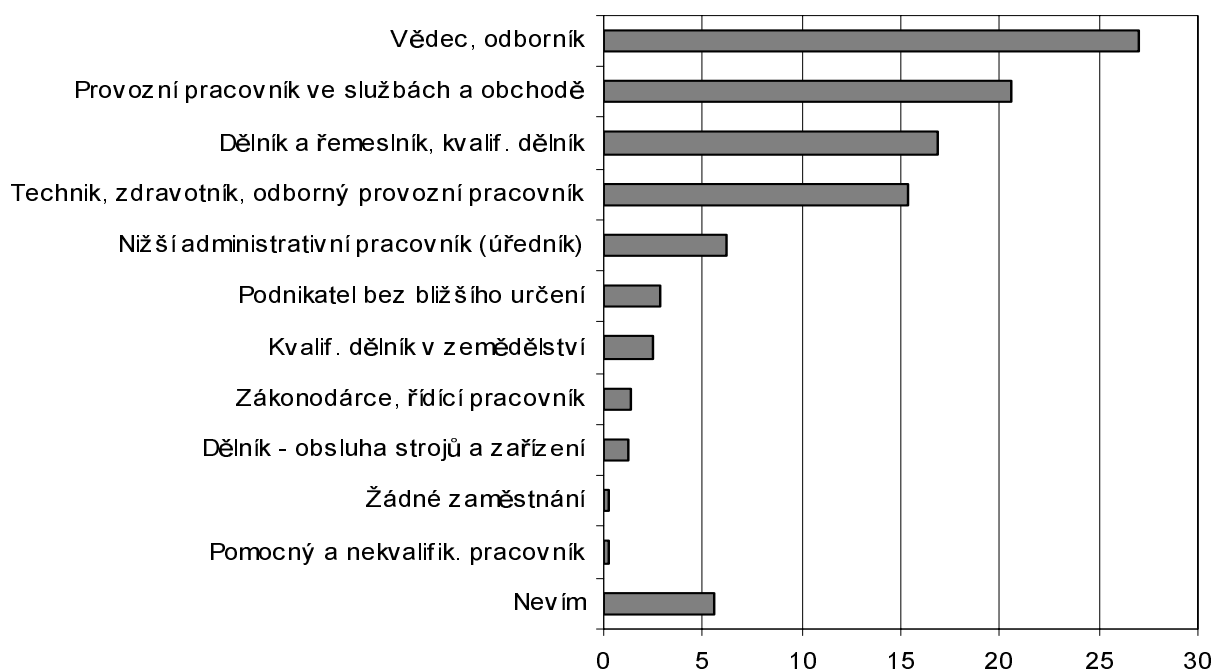

*Zdroj: Zaměstnanost a nezaměstnanost v ČR podle výsledků výběrového šetření pracovních sil – 1. čtvrtletí 2000, ČSÚ, 2000

Následující obrázek ukazuje, jaké zaměstnání by žáci po skončení studia chtěli vykonávat.

OBRÁZEK 3

Očekávané budoucí zaměstnání čtrnáctiletých žáků (procenta odpovědí žáků)

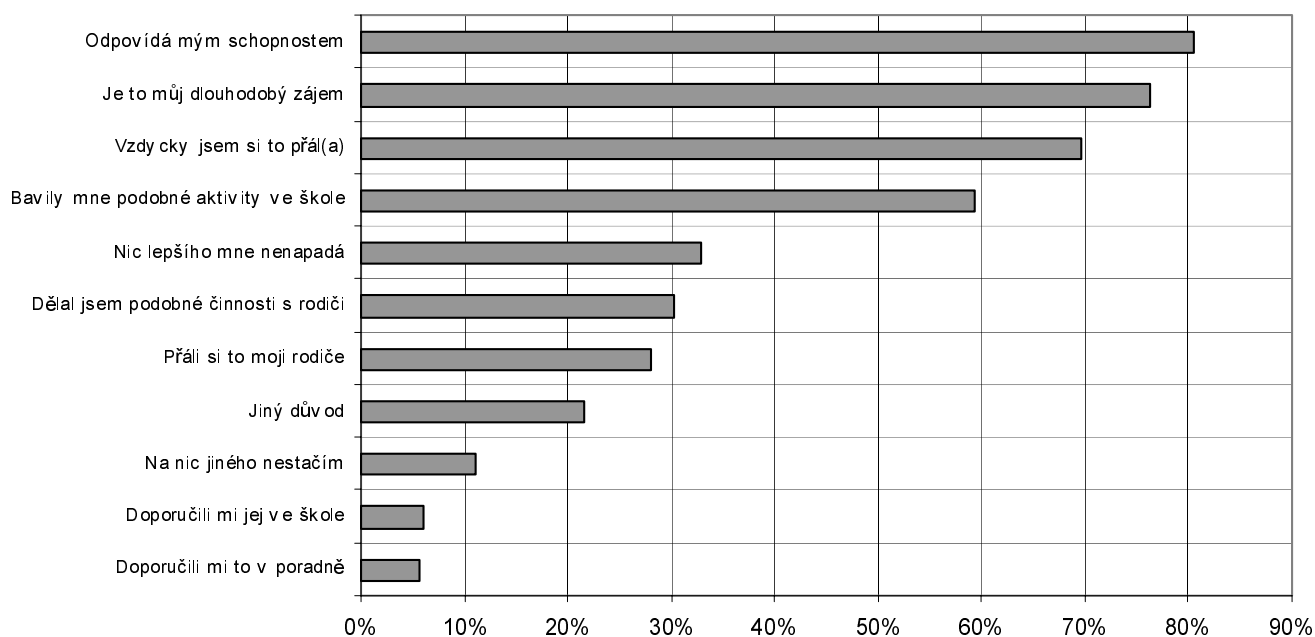

Žáci základních škol v mnohem větší míře inklinují k volbě dělnických a nižších administrativních profesí či zaměstnání v provozu obchodů a služeb. Naopak žáci víceletých gymnázií více uvažují o odborné či vědecké profesi, podnikání a také o vedoucích profesích či povolání zákonodárce. Zhruba stejný zájem jeví žáci obou typů škol o profese technika, zdravotníka a odborného provozního pracovníka a stejný podíl žáků zůstává ohledně svého budoucího povolání nerozhodnut.

Nejčastější důvody, proč si žáci zvolili právě to zaměstnání, které uvádějí v předchozí otázce, ukazuje následující obrázek:

OBRÁZEK 4

Důvody volby zaměstnání

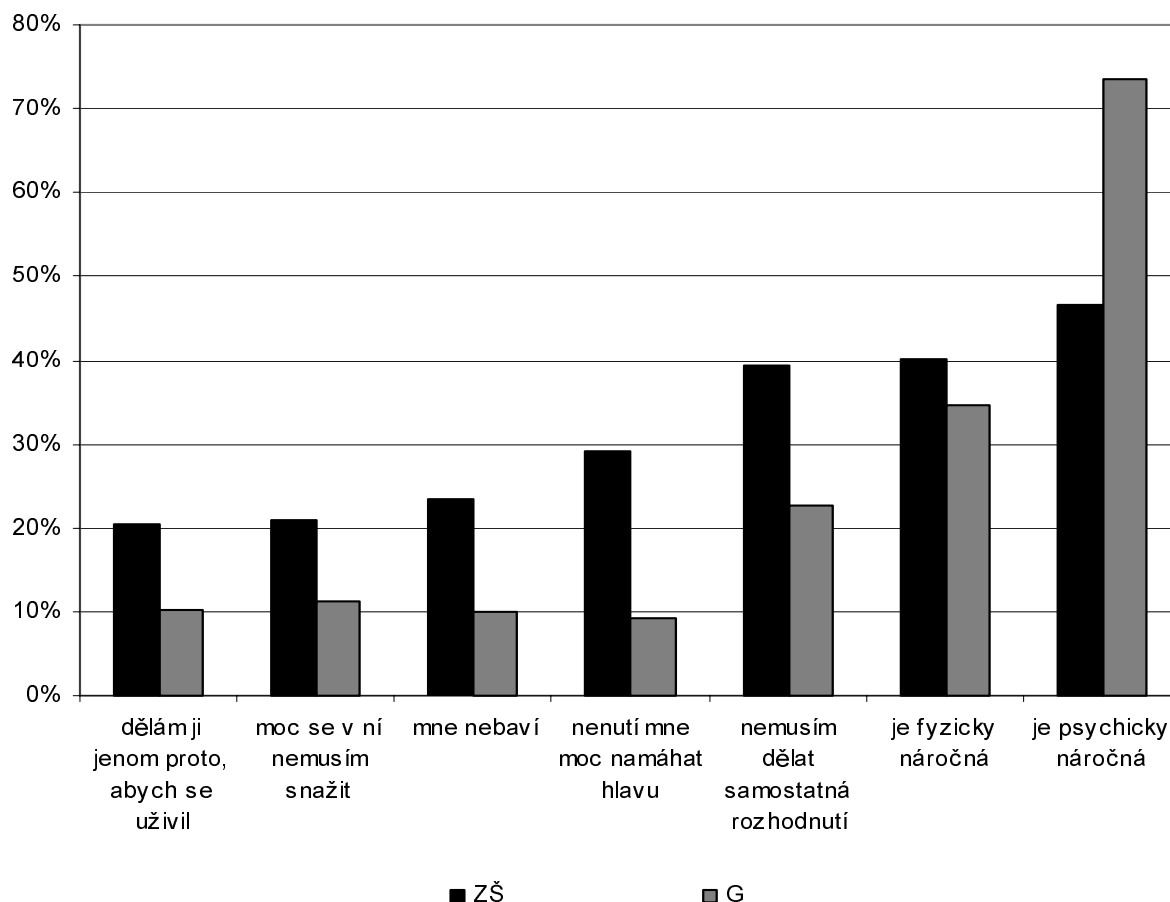
Z grafu je patrné, že největší váhu při rozhodování o volbě budoucího zaměstnání má kritérium zájmů. Naopak nízký podíl odpovědí lze zaznamenat v případě vlivu institucí - škol a poraden. Žáci gymnázií doporučení školy či poradny pro volbu povolání příliš nevyhledávají a vliv těchto institucí lze z 98 % zaznamenat u žáků základních škol (což je způsobeno tím, že ti již brzy stanou před rozhodnutím o volbě další vzdělávací dráhy či dokonce vzdělání ukončí, zatímco žáky víceletých gymnázií čeká toto rozhodování až v 19 letech po složení maturitní zkoušky).

Vliv rodiny na rozhodování o volbě budoucího zaměstnání se projevuje zhruba u 30 % dotázaných žáků. Častěji jej uvádějí žáci základních škol. Zhruba jedna třetina žáků se pak přiklání k výroku: „Nic lepšího mne nenapadá“ a celých 11, 1 % žáků souhlasí s výrokem: „Na nic jiného nestačím“. K takovéto motivaci volby budoucího povolání se přiznává 12 % žáků základních škol a pouhých 2, 5 % žáků víceletých gymnázií.

Následující obrázek ukazuje, jak si svou budoucí práci konkrétně představují žáci obou typů škol.

OBRÁZEK 5

Práce, kterou vykonávám... (% kladných odpovědí)

Nejsilněji působícím faktorem při představách o budoucím zaměstnání čtrnáctiletých žáků je představa duševně náročné práce, která souvisí s ambicemi žáků na budoucí dosažené vzdělání a je typická zejména pro žáky gymnázií. Mezi žáky základních škol je pak poměrně rozšířená také představa fyzicky náročné práce a práce, která neklade nároky na činění samostatných rozhodnutí. Z obrázku je zároveň patrné, že ve svém přesvědčení o smyslu budoucího zaměstnání a v pocitech vlastního naplnění a seberealizace jsou žáci základních škol ve srovnání s gymnazisty podstatně skeptičtější.

6.2 ŽÁCI A JEJICH BUDOUCÍ ZAMĚSTNAVATELÉ

V další otázce byl žákům předložen seznam vlastností a dovedností, které by mohly být důležité pro vykonávání jejich budoucího zaměstnání. Otázka byla dále rozdělena do dvou částí. V první části se žáci zamýšleli nad podílem školy při rozvoji předložených dovedností a kompetencí a v části druhé vyjadřovali očekávanou poptávku po těchto dovednostech ze strany potenciálních zaměstnavatelů.

Předlohou pro tuto otázku se stala dotazníková položka s obdobnými proměnnými, pocházející z již zmíněného sociologického průzkumu (Zaměstnavatelé – jejich názory a potřeby, 1998). Naším zájmem a záměrem bylo provedení jakéhosi srovnání názorů čtrnáctiletých a sedmnáctiletých žáků s názory (jejich možných) zaměstnavatelů.

V první části otázky jsme se zabývali představami žáků o tom, jaké vlastnosti a dovednosti od nich budou očekávány v jejich budoucím zaměstnání. Následující obrázky ukazují podíl těch žáků, kteří počítají s tím, že od nich budou či nebudou jejich potenciální zaměstnavatelé danou vlastnost očekávat.

OBRÁZEK 6

Které vlastnosti a dovednosti ode mě budou očekávat v zaměstnání

	% kladných odpovědí
Schopnost rozhodovat se	91,4 %
Přizpůsobivost	88,9 %
Zaujetí pro vykonávanou práci (motivace)	88,3 %
Sebevědomí	87,4 %
Smysl pro kvalitu	86,7 %
Péče o bezpečnost a zdraví při práci	86,3 %
Schopnost týmové práce	85,8 %
Všeobecné vědomosti	84,5 %
Čtení a porozumění pracovním instrukcím	82,5 %
Přicházet s vlastními podněty	82,3 %
Tvořivost	81,9 %
Smysl pro službu zákazníkům	81,7 %
Ochota učit se	81,1 %
Schopnost vést	73,2 %
Zběhllost v cizích jazycích	68,4 %
Písemný projev	67,7 %
Smysl pro hospodárnost	67,3 %
Ústní projev	67,3 %
Práce s čísly při plnění pracovních úkolů	66,6 %
Reprezentativní vzhled	65,2 %
Zběhllost ve využívání výpočetní techniky	64,4 %

Jak těmto představám žáků odpovídají očekávání zaměstnavatelů? Ti se nejčastěji shodovali v tom, že velmi důležitou nebo dokonce zcela nezbytnou vlastností, kterou od absolventů škol očekávají, je smysl pro kvalitu. Jak je vidět z Obrázku 6, nachází se tato vlastnost zároveň mezi těmi, jimž dalo své preference také nejvíce žáků. Zde tedy panuje v očekávání zaměstnavatelů i žáků shoda. Jiná je však situace u dalších zaměstnavateli nejvíce preferovaných vlastností a dovedností, jako jsou smysl pro hospodárnost, smysl pro službu klientům, ochota učit se a péče o bezpečnost a zdraví při práci. Tyto vlastnosti a dovednosti se totiž v četnosti odpovědí žáků objevují až za jinými vlastnostmi (ty však zase nejsou tolik preferovány zaměstnavateli). Smysl pro hospodárnost patří dokonce mezi pět vlastností, jež podle největšího podílu čtrnáctiletých žáků (zde téměř třetina z nich) nebudou jejich zaměstnavatelé očekávat.

Obdobná je situace i v případě vlastností, o jejichž důležitosti je přesvědčeno nejméně dotázaných zaměstnavatelů. Zde panuje shoda s preferencemi žáků opět pouze v případě jediné požadované vlastnosti, a tou je reprezentativní vzhled. Zaměstnavatelé pak dále v menší míře preferují zběhlost v cizích jazycích, sebevědomí, všeobecné vědomosti a schopnost vést, jež jsou dovednostmi, které žáci řadí svými preferencemi na vyšší místa a o nichž mezi nimi panuje širší přesvědčení, že je budou od nich zaměstnavatelé očekávat. Sebevědomí, o němž je okolo 90 % žáků přesvědčeno, že od nich bude očekáváno v zaměstnání, považuje za velmi důležitou nebo nezbytnou vlastnost pouze čtvrtina zaměstnavatelů.

Ve druhé části otázky žáci přiřazovali soudy „ano“ nebo „ne“ k jednotlivým proměnným, podle toho, zda u nich škola tyto vlastnosti a dovednosti rozvíjí. Výsledky šetření jsou velice povzbudivé, a to zejména pro nejvýrazněji zastoupené proměnné (všechny ty, v jejichž případě se kladně vyjádřilo více než 80 % dotázaných). Ty totiž zároveň pokrývají stejné vlastnosti a dovednosti, na jejichž rozvoji by se měla škola výlučně podílet i podle mínění zaměstnavatelů. Toto zjištění nasvědčuje velmi těsnému sladění poptávky ze strany zaměstnavatelů a nabídky ze strany škol.

OBRÁZEK 7

Vlastnosti a dovednosti, které v žácích podle jejich názoru rozvíjí škola

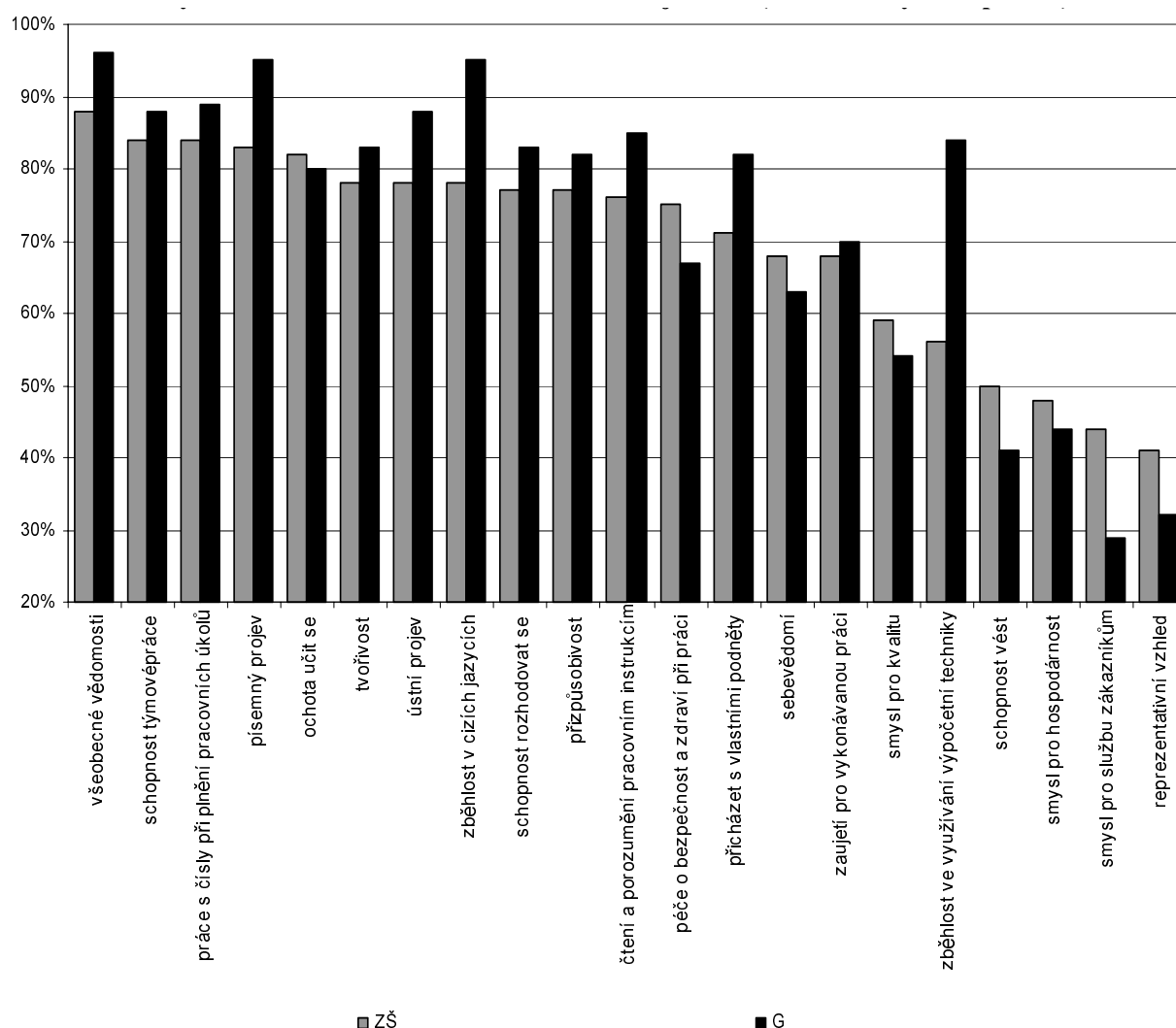
	% kladných odpovědí
Všeobecné vědomosti	89,1 %
Písemný projev	84,6 %
Práce s čísly při plnění pracovních úkolů	84,1 %
Schopnost týmové práce	84,0 %
Ochota učit se	81,7 %
Zběhlost v cizích jazycích	80,0 %
Ústní projev	78,8 %
Tvořivost	78,2 %
Schopnost rozhodovat se	77,4 %
Přizpůsobivost	77,1 %
Čtení a porozumění pracovním instrukcím	76,8 %
Péče o bezpečnost a zdraví při práci	74,0 %
Přicházet s vlastními podněty	72,0 %
Zaujetí pro vykonávanou práci (motivace)	67,9 %
Sebevědomí	66,9 %
Zběhlost ve využívání výpočetní techniky	59,3 %
Smysl pro kvalitu	58,2 %
Schopnost vést	49,0 %
Smysl pro hospodárnost	47,6 %
Smysl pro službu zákazníkům	42,3 %
Reprezentativní vzhled	40,2 %

Neshoda v názoru zaměstnavatelů a žáků nastává pouze v případě zběhlosti využívání výpočetní techniky, na jejímž rozvoji by se podle zaměstnavatelů měla škola významně podílet, avšak celých 40 % žáků se domnívá, že škola v nich tuto dovednost nerozvíjí (dáno především odpověďmi žáků základních škol, na víceletých gymnáziích rozvoj této schopnosti své škole nepřiznává pouhých 15 % žáků). Naopak za schopnost týmové práce, jež je podle velké většiny čtrnáctiletých žáků ve škole rozvíjena, nese škola zodpovědnost pouze podle 14 % dotázaných zaměstnavatelů. Zaměstnavatelé dále kladou velký důraz na úlohu školy v pěstování ochoty učit se, jež patří rovněž mezi dovednosti, u nichž se velké procento žáků shoduje, že je v nich škola dostatečně rozvíjí. Stejně tak na opačném pólu odpovědí dochází k výjimečnému konsensu mezi názory žáků a zaměstnavatelů. Větší část žáků se totiž shoduje na tom, že škola v nich nerozvíjí právě ty vlastnosti, za něž podle zaměstnavatelů ani nemá nést hlavní zodpovědnost. Jsou to reprezentativní vzhled, schopnost vést, smysl pro službu zákazníkům, smysl pro hospodárnost, sebevědomí a smysl pro kvalitu.

Obrázek 8 nakonec uvádí pohled na to, jak jsou jednotlivé důležité vlastnosti v žácích rozvíjeny na různých typech škol (podle názoru žáků).

OBRÁZEK 8

Tyto vlastnosti a dovednosti ve mně rozvíjí škola (% žákovských odpovědí)

VÝCHOVA K OBČANSTVÍ A DEMOKRACII

Ukázky úloh a náměty pro výuku občanské výchovy

Vydal: Ústav pro informace ve vzdělávání
Zpracovaly: Ivana Procházková, Eva Raabová
Tisk: Nakladatelství TAURIS, ÚIV
Náklad: 1000 výtisků
Rok vydání: 2001